

Джек

Лондон

Мартін Іден

Jack London

Мартін Іден

Серія «Зарубіжні авторські зібрання»

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5505044

МАРТІН ІДЕН: Фоліо;

Анотація

«Мартін Іден» – звісною мірою автобіографічний роман відомого американського письменника Джека Лондона (1876—1916). Випадкова зустріч зі студенткою університету Рут Морз – дівчиною із заможної сім'ї – змінює життя моряка Мартіна Ідена. Він мріє стати письменником і починає завзято займатися самоосвітою. Природний талант і напружена праця дозволили Мартіну здійснити мрію. Але досягнувши мети, він відчуває себе спустошеним. Втративши старий рай (море, кубрик), нового він не знаходить. У трагічному фіналі роману Джек Лондон ніби передбачив кінець свого власного життя.

Содержание

РОЗДІЛ I	4
РОЗДІЛ II	20
РОЗДІЛ III	34
РОЗДІЛ IV	44
РОЗДІЛ V	51
РОЗДІЛ VI	60
РОЗДІЛ VII	71
РОЗДІЛ VIII	85
РОЗДІЛ IX	97
РОЗДІЛ X	110
РОЗДІЛ XI	119
РОЗДІЛ XII	129
Конец ознакомительного фрагмента.	132

Джек Лондон

МАРТІН ІДЕН

РОЗДІЛ І

Той, що був попереду, повернув ключа в замку, відчинив двері й увійшов до передпокою, а за ним ступив молодий хлопець, незграбно знявши шапку. На ньому був простий одяг, що пропах морем, і весь він здавався якимсь недоладним у просторому передпокої. Він не знав, куди подіти шапку, й уже засовував її до кишені, але його супутник забрав її так спокійно і просто, що хлопець відчув до нього вдячність і подумав: «Він розуміє мене. Яюсь допоможе».

Хлопець рушив за своїм супутником, перевалюючись і мимоволі розставляючи ноги, наче рівна підлога під ним підіймалася й опадала в такт морським хвилям. Великі кімнати видавалися завузькими, як на його ходу, і потай він боявся, що от-от зачепить широкими плечима одвірок або зіб'є з низької полицки над каміном яку статуетку. Він одхилявся то в один бік, то в другий поміж різними речами, – тим лишень побільшуючи небезпеку, яка насправді існувала тільки в його уяві. Між роялем та столом серед кімнати, на якому лежали стоси книжок, пройшло б пліч-о-пліч і шестеро чоловік, та він проминув це місце з острахом. Його важкі ру-

ки безпорадно висіли вздовж тіла. Він не знав, що з ними робити, і, коли його збудженій уяві привиділося, що одна з них от-от зачепить книжки на столі, сахнувся, немов сполоханий кінь, і мало не перекинув дзиглика біля рояля. Він дивився на легку ходу чоловіка поперед себе і вперше в житті подумав, що сам ходить не так, як інші. На хвильку йому стало соромно, що він такий незграбний. Дрібні краплі поту виступили в нього на чолі: він спинився й витер хусточкою засмагле обличчя.

– Стривайте, Артуре, – мовив він, намагаючись приховати своє збентеження жартівливим тоном. – Це трохи забагато для мене – так одразу. Дайте отямитися. Ви ж знаєте, як мені не хотілося йти сюди, та й ваші, либонь, не вельми раді мене бачити.

– Це все пусте, – заспокійливо відказав Артур. – Вам нічого нас боятися. Ми люди прості. О, тут лист мені!

Артур підступив до столу, розірвав конверта і почав читати, щоб дати гостеві змогу опам'ятатися. Гість зрозумів це і був зворушений. По натурі вразливий і догадливий, він почав трохи заспокоюватися, хоч на вигляд ще був стривожений. Насухо витер чоло і озирнувся довкола, але в очах ще світився вираз дикого звіра, що боїться пастки. Опинившись у незвичних обставинах, він стерігся того, що могло трапитися, не знав, що йому робити, розумів, що поводить-ся нескладно, непокоївся, що й у всьому іншому виявиться незграбою. Йому, болісно вразливому й надзвичайно са-

молюбному, крадькома кинутий з-понад листа лукавий Артурів погляд був як ніж у серце. Він перейняв той погляд, та не дав узнаки, бо багато чого вже встиг навчитись, і на-самперед дисципліни. Однак цей погляд, як удар ножа, поранив його гордість. Він проклинав себе, що прийшов сюди, але вирішив будь-що перетерпіти все до кінця. Обличчя йому набрало суворого виразу, а в очах спалахнув войовничий вогник. Він упевненіше й уважніше глянув навкруги, карбуючи в мозкові кожну дрібницю витонченої обстави. Його широко розплющені очі не поминали нічого: вони вбирали красу, що була перед ними, і поволі в них згасав войовничий вогник, а натомість займався теплий блиск. Хлопець завжди був чутливий до прекрасного, а тут було де виявити свою чутливість.

Картина на стіні привернула його увагу. Бурхливі хвилі вирували під стрімкою скелею, збиваючись угору; над обрієм повисли темні хмари, а далі, за пінявим валом, на тлі вечірнього передгрозового неба видніла маленька шхуна, що змагалася з вітром, круто перехилившись набік, так що на палубі видно було кожну дрібницю. Тут відчувалася краса, а краса вабила його невтримно. Він забув свою незграбну ходу і підійшов дуже близько до картини. Краса зникла з полотна. На обличчі хлопцеві з'явився подив. Він, не розуміючи, дивився на те, що здавалося йому тепер безладною мазаниною, потім ступив назад. Вмить уся краса ожила знову. «Це просто фокус», – подумав він, відходячи від картини, але,

переймаючись потоком інших вражень, який ринув на нього, все-таки обурився, що заради фокуса принесено в жертву стільки краси. На малярстві він зовсім не знався. Смак його виховувався на хромолітографіях, де все було ясно й точно, хоч здалеку, хоч зблизька. Правда, він бачив у вітринах магазинів картини, намальовані олійними фарбами, але скло не давало його жадібним очам роздивитися їх як слід.

Він кинув погляд на приятеля, що читав листа, і завважив на столі книжки. Його очі враз спалахнули жадібністю, наче в голодного, що раптом побачив їжу. Поривчастою ходою, перевальцем підступив він до столу й побожно торкнувся книжок. Переглядав заголовки, імена авторів, читав уривки тексту, пестив кожен том очима й руками і навіть упізнав книжку, що її колись читав. Решта книжок були йому незнайомі, так само як і автори їх. Ось він натрапив на томик Суїнберна, і обличчя хлопцеві запашило, він заходився читати, забувши навіть, де перебуває. Придержуючи пальцем сторінку, він двічі закривав книжку, щоб глянути, хто автор. Свайнберн! Він запам'ятає це ім'я. У цього хлопчини зіркі очі, він справді бачить і обриси, і барви. Але хто такий Свайнберн? Чи помер він літ сто тому, як більшість поетів? Чи живий і пише й досі? Юнак глянув на титульну сторінку. Так, у нього є ще й інші книжки. Гарзд, завтра вранці він насамперед піде до бібліотеки і спробує дістати щось із творів Свайнберна.

Він так захопився читанням, що не помітив, як у кімна-

ту ввійшла молода жінка. Опам'ятався лише тоді, як почув Артурів голос:

– Рут, це містер Іден.

Він згорнув книжку, і ще не встиг обернутись, як його пройняло нове відчуття, – не від приходу дівчини, а від слів її брата. В його мускулястому тілі крилася тонка чутливість. Від найменшого дотику зовнішнього світу до його свідомості в ньому спалахувало й вигравало миготливе полум'я думок та поривів. Його палка уява невтомно скрізь відшукувала схожість і відмінність. Оце «містер Іден» його вразило. Він, кого все життя звали «Іден», «Мартін Іден», а то й просто «Мартін», – раптом «містер»! «Це неабищо», – подумав хлопець. Здавалося, його уява на мить обернулася у величезний екран, на якому постали нескінченні картини з його життя – кочегарки й трюми, табори й морські узбережжя, тюрми й корчми, шпиталі й трущоби; і пригадалось, як його називали за тих чи інших обставин.

Тут він обернувся і побачив дівчину. Вся фантазмагорія його мозку вмить зникла. Перед ним було бліде, тендітне створіння з великими натхненними синіми очима й розкішним золотим волоссям. Він не міг би сказати, в чому вона була, тільки її вбрання здалося йому чудовим, як і сама дівчина. Він порівнював її з блідо-золотою квіткою на тоненькому стебельці. Ні, це був дух, божество – такої величної краси на землі не буває! А може, книжки кажуть правду, і таких, як вона, багато у вищих колах суспільства? Її міг би

оспівати цей Свайнберн. Певно, він таку й мав на думці, коли писав про Ізольду в отій книжці, що на столі. Уся ця повинь образів, почувань та думок виникла в одну мить. А зовнішні події йшли своїм плином. Він побачив, що дівчина подала йому руку й подивилася просто в очі, щиро й міцно, по чоловічому потискуючи його пальці. Жінки, яких він знав, так не тиснули руки. А втім, більшість із них взагалі не мали такого звичаю. На нього линув навальний потік спогадів про зустрічі й знайомства з різними жінками. Та він одігнав ті спомини й глянув на неї. Такої жінки він не бачив ніколи. Жінки, що їх він знав... Ту ж мить поруч неї вишикувались усі жінки, з якими йому доводилось раніш знатися. На одну секунду, довгу, як вічність, він опинився немов у галереї жіночих портретів, які міряв і зважував швидким поглядом, а посередині була вона, і з нею він порівнював усіх. Він бачив худі, хворобливі обличчя фабричних робітниць і веселих зухвалих дівчат із Маркет-стріт. Тут були й скотарки з ферм, і смугляві мексіканки з сигаретами в зубах. За ними дріботіли в дерев'яних ходаках схожі на ляльок японки; поряд виступали євразійки, на ніжних обличчях яких лежало тавро виродження; далі йшли дебелі жінки з Тихоокеанських островів, темношкірі й заквітчані. Але всіх їх відтіснило жаске й маячливе плем'я – розпатлані повії Уайтчепела, розпухлі від джину відьми з публічних домів, цілий почет пекельних гарпій, – жалюгідні подоби жінок, які чигають на матросів у портах, ці покидьки гаваней, це шумовиння

людської клоаки.

– Сідайте, містере Ідене, – промовила дівчина. – Коли Артур нам усе розповів, я дуже хотіла вас бачити. Ви такий сміливий...

Він заперечливо махнув рукою і пробурмотів, що це дрібниці, що на його місці кожен повівся б так само. Рут помітила, що його рука вкрита свіжими саднами, які тільки-но почали загоюватись, що садна були й на другій руці. Скинувши на нього швидкий допитливий погляд, вона побачила шрам на щоці, другий – на лобі, – виглядав з-під волосся і третій, що крився на шії, за накрохмаленим комірцем. Вона стримала посмішку, побачивши на бронзовій шії червону смужку. Звісно, він не звик носити комірці. Її жіноче око завважило дешевий, погано пошитий костюм, зморшки на плечах та рукавах, під якими вирізнялися могутні біцепси.

Протестуючи жестом і словом проти незаслужених похвал, Мартін слухняно підійшов до крісла. Захоплено дивився, як невимушено сіла вона, і взявся за крісло проти неї, пригнічений свідомістю власної незграбності. Це було для нього нове переживання. Досі він ніколи не замислювався, зграбний він чи ні. Це просто не спадало йому на думку. Мартін обережно сів на краєчку крісла, не знаючи, куди подіти руки. Як він їх не клав, вони все заважали йому. Артур вийшов з кімнати, і Мартін Іден тужливо подивився йому вслід. Він відчув себе самотнім і покинутим віч-на-віч із цим духом в образі жінки. Не було тут ані бармена, що міг би

подати чогось випити, ані хлопця, якого можна послати по пиво, в такий спосіб полегшивши собі початок знайомства.

– Який великий шрам у вас на шиї, містере Ідене, – промовила Рут. – Звідки це? Напевно, якась надзвичайна пригода.

– Та то мексиканець штрикнув мене ножом, міс, – відповів він, зволожуючи язиком пересохлі губи й відкашлюючись. – У бійці. А потім, коли я відібрав у нього ножа, він хотів одкусити мені носа.

Мартін сказав це дуже просто, але перед ним постала гаряча зоряна ніч у Саліна-Круц, біла смуга берега, огні вантажених цукром пароплавів у гавані, вдалині голоси п'яних матросів, юрба вантажників, люте обличчя мексиканця, звірячий полиск його очей при світлі зір, холодний доторк сталі на шиї, цівка крові, натовп і крики; два переплетені тіла, його і мексиканцеве, перекидаються в піску, а десь ніжно дзвенить гітара. Він аж здригнувся, згадавши це, і подумав, чи зміг би художник, що намалював оту картину, що висить на стіні, все це відтворити. Білий берег, зорі та вогні пароплавів – це було б дуже гарно, а на передньому плані – темний гурт постатей округ перебійців. Ножа треба теж намалювати, вирішив Мартін, і так, щоб він виблискував при зоряному світлі. Але не сказав про це ні слова.

– Він хотів відкусити мені ніс, – закінчив Мартін.

– О! – вигукнула Рут якимсь тихим, приглушеним голо-
сом, і її обличчя виявляло несмак.

Мартінові й самому стало ніяково. На його засмаглих щоках спалахнув легкий рум'янець, але юнакові видалося, що вони палають так, наче він заглядає у відкриту топку кочегарки. Певно, такі речі, як бійки на ножах, не для розмов із дівчиною. У книжках люди її кола ніколи не говорять про таке, – може, й справді вони нічого такого не знають.

Розмова, яка ледь почалася, урвалася. Дівчина спробувала її поновити і спитала про шрам на щоці. Мартін бачив, що вона намагається говорити на його рівні, і вирішив, відповівши, перейти на теми, близькі їй.

– Це просто випадок, – сказав він, проводячи рукою по щоці. – Якось уночі море розходилося, і з головної реї зірвало грот з усіма снастями. Трос, він металевий, звивався, мов гадюка, а вся вахта ловила його. Я теж кинувся до нього, от мене й чухронуло по щоці.

– О! – скрикнула Рут, цього разу співчутливо, хоча і не розуміла, про що він розповідав. Що то за «грот» або що таке «чухронуло»?

– Оцей Свайнберн, – почав Мартін здійснювати свій план, спотворюючи при цьому поетове прізвище.

– Хто?

– Свайнберн, – повторив він, так само неправильно вимовляючи, – поет.

– Суінберн, – поправила дівчина.

– Еге ж, він, – пробурмотів Мартін, і обличчя його знову спалахнуло. – Він давно помер?

– Що ви! Я не чула, що він помер. – Рут здивовано глянула на нього. – А ви де з ним познайомилися?

– Та я його й у вічі ніколи не бачив, – відповів він. – Я лише прочитав кілька його віршів он у тій книжці на столі, саме перед тим, як ви ввійшли. Вам подобаються його вірші?

Тепер вона заговорила швидко і вільно. Мартінові теж полегшало, і він трохи глибше вмостився в кріслі, міцно тримаючись за бильця, немов боячись упасти на підлогу. Йому пощастило змусити Рут говорити з ним своєю мовою, і тепер він стежив за кожним її словом, дивуючись, що в цій гарненькій голівці крилося стільки знання, і милуючись вродою її блідого обличчя. Слова, що плавно лилися їй з уст, критичні зауваження та й самий процес її мислення були чужі йому, проте все це спонукало його мозок до праці. От де розумове життя, думав він, от де краса, яскрава й чудова краса, про яку він і гадки не мав. Мартін забув про все навколо і дивився на неї жадібними очима. Тут є для чого жити, є чого домагатися, за що боротись і навіть померти. Книжки казали правду. На світі є такі жінки, і вона – одна з них. Вона окриляла його уяву, і великі яскраві полотна розгорталися перед ним, поставали таємничі постаті романтичних героїв, що йшли на подвиг заради жінки – заради блідої жінки, золотавої квітки. А крізь хиткі, тремтливі видіння, немов крізь чарівне марево, Мартін бачив живу жінку, що сиділа перед ним і говорила про літературу та мистецтво. Він слухав і дивився на неї, несвідомий того, що погляд його занадто пиль-

ний і в ньому відбивається вся його чоловіча природа. А її, жінку, яка не дуже зналася на чоловіках, вражав вогонь його очей. Так не дивився на неї ще жоден чоловік, і це бентежило її. Рут почала затинатись і губити думку. Цей чоловік лякав її, і водночас їй було приємно, що на неї так дивляться. Виховання попереджало Рут про небезпеку, про гріховність та підступність цієї таємної принади, але інстинкт, проймаючи всю істоту, дзвенів їй у крові, вимагаючи, щоб вона забула про своє походження й становище, піддалася чарам цього прибульця з іншого світу, цього незграбного юнака з подряпанними руками й червоною смугою на шиї від незвичного комірця, – юнака, котрий, безперечно, був зіпсований і забруднений своїм темним минулим. Рут була чиста, і ця чистота протестувала в ній. Але вона була насамперед жінка і тільки тепер починала розуміти парадоксальність жіночої душі.

– Як я сказала... А що я сказала? – раптом спитала вона і весело засміялася.

– Ви сказали, що Суїнбернові не пощастило стати великим поетом через те... і на цьому спинилися, – нагадав Мартін, а сам враз відчув немов голод, і легеньке приємне тремтіння пробігло в нього по спині, коли Рут засміялась. «Наче срібло, – подумав він, – наче срібні дзвіночки». І на мить перекинувся в далеку країну, де під розквітлою вишнею він курив сигарету і прислухався до дзвонів шпичастої пагоди, що закликали на молитву богомольців у солом'яних сандаліях.

– Так, дякую, – промовила дівчина. – Суінберн не став великим поетом через те, що іноді буває грубуватий. Деяких його поем не варто й читати. У справжніх великих поетів кожен рядок сповнений краси й правди і пробуджує все велике та благородне в людині. У них жодного рядка не можна викинути, не завдавши шкоди світові.

– А мені здалося дуже добрим те... що я прочитав, – нерішуче відказав Мартін. – Я не знав, що він такий... негідник. Мабуть, це видно з інших його книжок.

– З тієї книжки, що ви читали, теж можна було б викреслити багато рядків, – сказала вона твердо і категорично.

– Певно, я їх не зауважив, – відповів юнак. – Те, що я читав, справді хороше. Немовби світло якесь тобі в душу світить, наче сонце або прожектор. Так мені здалося, міс, але, звісно, я ж нічогосінько не тямлю в поезії.

Мартін ніяково замовк, болісно відчуваючи, що не вміє говорити, і соромлячись цього. У тому, що тільки-но прочитав, він бачив велич і буяння життя, але мова його була безпорадна. Він не міг висловити того, що почував, і сам собі видавався матросом, який темної ночі блукає напوماцки на чужому судні серед незнайомої оснастки. Ну, що ж, подумав він, доведеться познайомитися з цим новим світом. Ще ніколи не бувало, щоб він не зміг опанувати того, що хотів, а цим разом йому таки дуже кортіло навчитися висловлювати свої почуття й думки так, щоб ця дівчина його розуміла. Тепер вона дедалі більшала на його обрії.

– Ось, наприклад, Лонгфелло... – почала Рут.

– Так, так, я читав його, – перебив Мартін у нестримному бажанні виявити перед нею увесь свій – хоч і невеличкий – запас книжкових знань, показати, що він не такий уже й неук. – «Псалом життя», «Ексцельсіор» і... здається, все.

Рут, посміхнувшись, кивнула головою, і Мартін відчув у її посмішці жалісливу поблажливість. І куди він пнеться, дурень? Цей Лонгфелло написав, мабуть, безліч книжок!

– Вибачте, міс, що я так незграбно встряв. Я справді в цьому нічого не тямлю. Не стикався з цим. Але тепер буде інакше.

Це прозвучало, як погроза. У голосі його бриніла рішучість, очі блищали, обличчя спохмурніло. Їй здалося, що й щелепа у нього висунулась наперед: обличчя стало неприємно визивним. Водночас Рут відчула, як передається їй від нього хвиля буйної мужності.

– Я вірю, що тепер буде інакше, – докінчила вона сміючись. – Ви такий дужий!

На мить її погляд спинився на його мускулястій, схожій на волову, бронзовій од сонця шиї, від якої так і пашіло здоров'ям та силою. І хоч Мартін сидів перед нею червоний і упокорений, дівчина знов відчула потяг до нього. Її здивувала шалена думка, що раптом виникла у неї. Їй здалося – якби вона обхопила його руками за шию, то вся ця сила й міць перелилася б у неї. Вона була вражена, наче несподівано довідалася про зіпсованість своєї натури. Фізична сила –

це щось низьке і вульгарне, її ідеалом чоловічої вроди була стрункість і витонченість. Але дивна думка не полишала її. Рут не розуміла, як могло в неї з'явитись бажання оповити руками цю засмаглу шию? А тим часом усе було просто. Вона не дуже могла похвалитися здоров'ям, і її тіло та душа потребували сили. Однак вона цього не усвідомлювала, знала тільки, що жоден чоловік не справляв на неї такого враження, як цей, хоч його неправильна вимова щохвилини разила її слух.

– Так, я взагалі здоровий як бик, – сказав він. – Коли прикрутить, то можу й залізо перетравити. Але зараз у мене наче розлад шлунка. Чимало з того, що ви казали, я не можу перетравити. Не звик до цього. Я люблю книжки й вірші і, як маю час, читаю, однак ніколи не думав про них так, як ви. Тим-то й не вмію про них говорити. Я мов той мореплавець, що пливе по невідомому морю без карти й компаса. А тепер я хотів би знати, який мені взяти напрямок. Може, ви мені допоможете? Звідки ви знаєте все те, про що оце говорили?

– Я ходила до школи і вчилася, – відповіла Рут.

– Я теж ходив до школи, коли був малий, – почав він.

– Так, але я маю на увазі середню школу, університет.

– Ви вчились в університеті? – спитав він, украй здивований. Йому здалося, що вона віддалилась од нього принаймні на мільйон миль.

– Я й тепер його відвідую. Слухаю спеціальний курс англійської філології.

Він не зрозумів, що то за «філологія», але, відзначивши про себе своє неучтво, провадив далі:

– Скільки мені треба вчитися, щоб я міг ходити до університету?

Вона посміхнулася:

– Це залежить од того, чи багато ви вчилися раніш. Ви ніколи не відвідували середньої школи? Звісно, ні... А початкову скінчили?

– Мені лишалось ще два роки, коли я кинув, – відповів Мартін. – Але за навчання завжди мав нагороди.

Одразу ж він розсердився на себе за ці хвастощі і так люто стиснув бильця крісла, аж пальці заболіли. Водночас юнак побачив, що в кімнату ввійшла якась жінка. Дівчина підвелась і побігла їй назустріч. Вони поцілувались і, обнявши одна одну за стан, підійшли до нього. «Певно, мати», – подумав він.

Це була висока блондинка, струнка й вродлива. Її пишне вбрання було саме таке, яке личило господині цього дому, і тішило око красою ліній. Вона і її туалет нагадали Мартінові акторку. Спало на пам'ять, як такі самі пишні леді і в таких самих убраннях входили до лондонських театрів, а він стояв і дивився на них, аж поки полісмен не виганяв його з під'їзду на дощ. Потім зринув у думці Гранд-Отель у Йокогамі, де йому теж доводилось бачити на вулиці поважних паній. Далі перед очима промайнула тисяча різних образів, що їх він колись бачив у Йокогамській гавані. Але Мартін швидко

відігнав ці спогади, змушений повернутись до дійсності. Він здогадався, що йому треба встати, щоб познайомитись, і на силу підвівся. Штани в нього на колінах надималися, руки безпорадно висіли, а обличчя на саму думку про майбутнє випробування спохмурніло.

РОЗДІЛ II

Перехід до їдальні був для нього кошмаром. Серед усіх цих речей, на які можна було щомиті нашттовхнутися, навіть ступити крок, здавалося, неможливо. Але врешті він таки прибув на місце і оце сидить обік неї. Величезна кількість ножів та виделок злякала його. Вони крили нову небезпеку, і Мартін дивився на них мов зачарований, поки на тлі їхнього блиску не попливли перед очима картини з моряцького життя, коли він і його товариші, орудуючи складаними ножами й пальцями, їли солонину або черпали з мисок погнутими залізними ложками горохову юшку. У ніздрі бив дух несвіжого м'яса, а у вухах – під рипіння шпангоутів та стогін переборок – лунало чвакання матросів. Він пригадав, як вони їли, і вирішив, що їли по-свинячому. Ні, він буде обережний і їстиме тихо. Весь час пам'ятатиме про це.

Він розглянувся довкола. Навпроти сиділи Артур та його брат Норман. «Це її брати», – подумав він, і в ньому ворухнулось тепле почуття до них. Як усі вони люблять одне одного! Згадав, як Рут привітала матір поцілунком і як вони обидві, обнявшись, підійшли до нього. У його колі ні батьки, ні діти не виявляють такої ніжності. Це було для нього проявом вищого буття, якого досягли верхи громадськості. Це найкраще, що юнак побачив на цьому маленькому клаптику іншого світу. Його глибоко схвилювало це відкриття, і серце

сповнилося ніжності. Все життя він жадав любові. Його вдача ревно прагнула любові. То була його органічна потреба. Однак він жив без любові і поступово загрубів. А втім, він не знав раніше, що йому потрібна любов. Не знав цього й тепер. Просто побачив цю дівчину і зворушився, відчув, яка вона прекрасна, велична й осяйна.

Мартін радів, що за обідом не було містера Морза. Йому й так нелегко було знайомитися з нею, з її матір'ю і з братом Норманом. Артура він уже трохи знав. Якби ще прийшов батько, це було б уже занадто. Здавалося, що за все життя йому не було так важко. Найтяжча праця – то дитяча забавка проти цього. На чолі йому виступили краплини поту, сорочка змокла від надмірного напруження – адже стільки незвичних завдань треба було розв'язувати одразу. Він мав їсти так, як ніколи не їв, орудувати невідомими предметами, крадькома поглядати на інших і вчитися, як користуватись кожною річчю, сприймати цілий потік вражень, втримувати їх у пам'яті та давати їм лад. Водночас Мартін відчував якийсь потяг до дівчини, що будив глуху болючу тривогу, юнакові кортіло вибратись на ту стежку життя, де ступала вона, тим часом як у голові знов і знов роїлися думки та невиразні плани, як до неї добитись.

Коли він крадькома поглядав на Нормана, що сидів проти нього, або на когось іншого, щоб подивитись, яким ножем чи виделкою треба в цю мить користуватись, то схоплював особливості цих людей, намагався оцінити й розгадати їх, і

все це пов'язував з Рут. Крім того, він мусив говорити, слухати, що кажуть йому, пам'ятати, про що розмовляють інші, відповідати як до нагоди, та ще й звиклим до вільної мови язиком, який треба було раз у раз стримувати. До всього того його збентеження підсилював служник, безнастанна загроза, що нечутно виступала у нього за плечима, грізний сфінкс, що загадував загадки, які він мав одразу розв'язувати.

Весь час його гнітила думка про миски, щоб полоскати руки. Нав'язливо і без жодного приводу лізло в голову питання – коли їх принесуть і які вони. Досі Мартін тільки чув про такі речі, і ось тепер, раніш чи пізніш, побачить їх коло столу, – адже за одним столом із ним сидять ці вищі істоти, що користуватимуться ними, і він сам теж користуватиметься ними! Та найбільше його непокоїла думка про те, як ставитися до цих людей, як поводитись? В тривозі він знов повертався до цього. То виникав боягузливий намір грати якунебудь роль, але одразу з'являлася ще боягузливіша думка, що йому це не вдасться, що він не звик прикидатись і тільки пошиється в дурні.

На початку обіду Мартін переважно мовчав, силкуючись вирішити, як йому бути. Він не знав, що цим підводив Артура, котрий напередодні сповістив родину, що приведе на обід дикуна, але що турбуватися, мовляв, нічого, бо дикуна цей дуже цікавий. Іденові й на думку не спадало, що її брат здатний на таке лицемірство, а надто після того, як він виручив його з неприємної історії. Отже, сидячи за столом, він

ніяковів за свою невмілість і водночас був зачарований усім, що бачив навколо.

Уперше в житті він зрозумів, що їсти – це щось більше, ніж звичайна життєва функція. Досі він ніколи не думав, що саме їсть. То була їжа, та й годі. А на цьому обіді він задовольняв свою любов до краси, бо тут їдження було функцією естетичною, ба навіть інтелектуальною. Розум його був збентежений. Мартін чув слова, значення яких не розумів, і такі слова, що їх подибував лише в книжках, – жоден чоловік і жодна жінка, яких він знав, не були так розвинені, щоб уживати їх. Коли ті слова легко злітали з уст членів цієї чудової родини – її родини! – він аж тремтів од захвату. Усе романтичне, високе, прекрасне, що вражало його в книжках, – усе це, виявляється, правда. Він був у тому дивному й блаженному стані, коли людина бачить, як її мрії перестають бути мріями і втілюються в життя.

Ніколи ще Мартін не почував себе на таких висотах і, не виступаючи на перший план, слухав, спостерігав, тішився, а на запитання відповідав дуже коротко: їй – «так, міс» і «ні, міс», а її матері – «так, мем», «ні, мем». У розмові з її братами він насилу стримувався, щоб не казати «так, сер» і «ні, сер», засвоєні на морі. Але юнак відчував, що це недоречно, що цим він визнав би себе за нижчого, а куди ж то годиться, раз він хотів здобути її. Зрештою, так йому й гордість підказувала. «Їй-богу, я не згірший за них, – казав він собі, – а що вони багато знають, то я теж можу їх дечого повчити». Але

як тільки вона або її мати зверталися до нього, називаючи «містер Іден», Мартін забував про свою гордість і весь спалахував та сяяв од радості. Отже, й він культурна людина, і обідає у товаристві, про яке раніш тільки читав у книжках. Та він немовби і сам ставав героєм з книжки і зазнавав дивних пригод, змальованих на друкованих сторінках опрацьованих томів.

Спростовуючи характеристику, яку дав йому Артур, він більше скидався на смирне ягнятко, аніж на дикуна, – Мартін сушив собі голову тим, як поводитися далі. Він зовсім не був смирним ягням, і не в його натурі, сильній і владній, було грати другу скрипку. Говорив він лише тоді, коли була крайня потреба, і мова його дуже нагадувала його ж таки перехід з вітальні до їдальні: він раз по раз затинався, шукаючи в своєму багатомовному словнику відповідного слова, а знайшовши, боявся, що не зуміє його як слід вимовити, інші ж здавалися йому незрозумілими для цього товариства або грубими й різкими. Його весь час гнітила свідомість, що така нескладність у мові робить його якимсь йолопом і не дає висловити те, що він почуває й думає. Його любов до волі повставала проти такого обмеження, так само як шия проти пут твердого комірця. Мартін був певен, що довго не витримає. Він мав дар яскраво мислити й почувати, і творчий дух його був бунтівливий і завзятий. Його швидко опановували різні ідеї, що бились у родових муках, аби набрати виразу й форми, і тоді він забував, що з ним і де він, і здавна знайомі

йому слова злітали з його уст.

Щоб збутися лакея, котрий весь час стовбичив у нього за спиною, нав'язливо підсовуючи якусь там страву, він вигукнув коротко й різко.

– Пау!

На мить усі замовкли, лакей, чекаючи, зловтішно посміхнувся, а сам Мартін обмертвів. Але одразу опанував себе.

– Мовою канаків це означає «годі», «доволі». Так якось ненароком у мене вихопилося, – пояснив він.

Помітивши, що Рут пильно й зацікавлено дивиться на його руки, він мовив далі:

– Я прибув сюди на тихоокеанському поштовому пароплаві. Пароплав запізниювався, і нам довелося в портах П'юджет Саунду працювати, мов неграм. Вантажили «мішаний фрахт», коли вам відомо, що це таке. Там я й подер собі шкіру.

– Та я на це не дивлюся, – поспішила сказати вона. – Як на ваш зріст, у вас дуже малі руки.

Обличчя йому спалахнуло. Він зрозумів це як натяк ще на одну його ваду.

– Так, – винувато промовив він, – кулаки мої не дуже великі. Зате в плечах у мене сила як у бика, і коли дам кому в зуби, то й у самого руки наче побиті.

Мартін був незадоволений, що сказав це. Відчував до себе огиду, що розпустив язик і плескав казна-що.

– То був дуже сміливий вчинок, коли ви кинулися на до-

помогу Артурові, чужій вам людині, – мовила Рут, помітивши його збентеження, але не знаючи причини.

Він зрозумів і оцінив її тактовність і, під впливом гарячої вдячності, знову дав волю своєму язикові.

– Це дрібниці, – озвався. – Кожен на моєму місці повівся б так само. Хулігани шукали сварки. Артур їх не займав. Вони напали на нього, а я на них, ну й відлупцював їх добре. Отож у мене подряпані руки, а в декого з них не вистачає зубів. Я не міг стерпіти. Коли я бачу...

Він раптом замовк з розкритим ротом, вражений свідомістю своєї нікчемності, відчуваючи, що він не гідний навіть дихати одним повітрям з нею. І поки Артур удвадцять розповідав, як до нього на поромі причепилися п'яні волоцюги та як Мартін Іден кинувся йому на допомогу і врятував його, сам Мартін, насупивши брови, думав, що став посміховиськом, і почав ще завзятіше міркувати про те, як йому поводитися з цими людьми. Досі він нічого не придумав. Він був не їхньої породи і не міг розмовляти їхньою мовою. Підроблятися під них? З цього однаково нічого не вийшло б, та й вдача його не лежить до такого. Не було в ньому місця на фальш і облуду. Хай там хоч як, а він буде такий, як є. Тепер він не вміє говорити по-їхньому, однак згодом навчиться. В цьому Мартін був певен. А поки що розмовлятиме з ними своєю мовою, звісно, пом'якшуючи вирази, щоб присутні його зрозуміли і щоб не дуже їх шокувати. Він не показуватиме своїм мовчанням, ніби знає те, чого не знає. Отже, коли брати, го-

ворячи про університетські справи, кілька разів ужили слово «триг», Мартін Іден спитав:

– Що таке «триг»?

– Тригонометрія, – відповів Норман посміхаючись, – частина вищої «матики».

– А що таке «матика»? – було наступне запитання, і цього разу усі чомусь засміялися, дивлячись на Нормана.

– Математика – ну, арифметика, – пояснив той. Мартін Іден кивнув головою. Здавалося, на мить він зазирнув у безмежну глибочінь знання, і те, що побачив, набрало відчутно реальних форм. Надзвичайна сила його уяви абстрактне обернула на конкретне. В алхімії його мозку тригонометрія, математика і вся галузь знання, яку вони обіймали, перетворилася в яскравий краєвид. Він бачив зелене листя й лісові прогалини то залиті ніжним сяйвом, то пронизані золотистим промінням. Далі все повивала пурпурова мла, а за цією пурпуровою млою, він знав, криється чарівне невідоме, приваблива романтика. Це п'янило його, як вино. От де можна випробувати силу й розум, от де світ, який варто завоювати; і вмить з глибини свідомості зринула думка – завоювавши, здобути її, цей лілейно-білий дух, що сидить поруч нього.

Блискуче видиво розвіяв Артур, котрий весь час намагався розбудити в ньому дикуна. Мартін Іден пам'ятав своє рішення. Уперше за весь вечір він став самим собою. Спочатку це виходило дещо силувано, але потім він перейнявся творчою радістю, змальовуючи те життя, яке знав. Він був матро-

сом на контрабандистській шхуні «Алкіон», коли її захопив митний катер. Мартін умів бачити й умів розповісти про те, що бачив. Він змалював бурхливе море, кораблі й людей на морі. Силою своєї уяви він примушував слухачів бачити все його очима. З чуттям справжнього художника він вибирав з-посеред безлічі дрібниць найцікавіше, створював картини життя, що мінились яскравим світлом і барвами, надавав їм руху, захоплював слухачів потоком своєї, хай і невишуканої, красномовності, свого запалу й сили. Часом їх шокував реалізм розповіді і грубі вислови, але неотесаність у його мові незмінно чергувалася з прекрасним, а трагізм пом'якшувався гумором, химерно своєрідними та гострими матроськими дотепами.

І поки він розповідав, дівчина дивилася на нього зачарованими очима. Його вогонь грів її. Вона дивувалась, як могла такою холодною жити всі ці роки. Їй хотілося пригорнутися до цього палкого, могутнього чоловіка, який, немов вулкан, так і клетотів силою й здоров'ям. Бажання це було таке сильне, що вона ледве стримувалась. Але водночас щось і відштовхувало її від цієї людини. Відштовхували оті подряпані, брудні від важкої праці руки, на яких у шкіру в'ївся бруд самого життя, і отой червоний слід від комірця, і випнуті м'язи. Його вульгарність лякала її. Кожне грубе слово разило їй слух, кожен грубий випадок з його життя разив їй душу. І все-таки її тягла до нього якась, їй зрештою почало здаватися, диявольська сила. Усе, що було в її душі

таке непохитне, враз захиталося. Його життя, сповнене романтики й пригод, розбивало всі звичні уявлення. Життя, до небезпек якого цей юнак ставився з веселим усміхом, видалося Рут дитячою забавкою, якою можна гратися, безжурно тішитись і яку можна й віддати без особливого жалю. «Отже, грайся, – бриніло в ній. – Коли хочеш, пригорнись до нього, обійми його за шию». Їй хотілося осудити себе за ці легковажні думки, але даремно протиставляла вона йому свою чистоту й культурність – все те, що різнило її від нього. Рут озирнулась і побачила, що всі захватно дивляться на нього, слухають його мов зачаровані; вона впала б у розпач, коли б в очах матері не прочитала той самий жах – захоплений, але все-таки жах, і це додало їй сил. Так, ця людина, що виринула з темряви, – породження зла. Її мати помітила це і не помилилась. І вона повірить матері й цього разу, як вірила завжди. Його вогонь уже не грів її, і страх перед ним уже не тривожив.

Після обіду, сівши за рояль, вона грала йому – з таємним викликом, напівсвідомо підкреслюючи безодню, що розділяла їх. Її музика вразила Мартіна, приголомшила, як безжальний удар по голові; і хоч це ошелешувало й гнітило його, але водночас і збуджувало. Він дивився на неї з побожним острахом. В очах у нього, так само як і в неї, безодня ширшала, але ще швидше зростало бажання перейти її. Він був занадто вразливий і експансивний, щоб сидіти цілий вечір, спокійно споглядаючи цю безодню та ще й під музику – мав-

бо він душу, надзвичайно чутливу до музики. Музика впливала на нього, як міцний трунок, проймаючи вогнем завзяття, полонила його уяву й заносила понад хмари. Жалюгідна дійсність переставала існувати, поступаючись місцем прекрасному й даючи волю окриленій романтичності. Звісно, Мартін не розумів того, що грала дівчина. Це було зовсім не схоже ані на гупання по клавішах у дансингах, ані на грім духового оркестру. Але він знав про таку музику з книжок і брав гру дівчини на віру, терпеливо виловлюючи окремі такти простого танцювального ритму і дивуючись, що вони такі короткі. Тільки-но він схопить такий ритм і уява розправить крила, як раптом усе губиться в хаотичному вихорі звуків, у яких Мартін не міг розібратись, і уява, мов камінь, падає на землю.

На мить йому спало на думку, чи не сміється вона з нього. Він відчував у грі дівчини щось вороже і силкувався відгадати, що хочуть сказати її руки, торкаючись клавіш. Але відігнав цю думку, як негідну й несправедливу, і вільно віддався музиці. Знайоме солодке почуття охопило його. Ноги вже не були кам'яні, і самому йому стало легко-легко. Навколо розлилося величне сяйво; далі все зникло, і він полинув світами, любими серцю світами. Знане й незнане переплелось в яскравому видиві. Він заглядав у невідомі порти залитих сонцем країн, блукав по базарах серед дикунів, яких ще не бачило око цивілізованої людини. Ось він чує пряні пахощі островів, як то бувало теплими безвітряними ноча-

ми на морі, а от уже змагається в довгі тропічні дні з південно-східним пасатом; позаду в морську блакить поринають увінчані пальмами коралові острівці, а попереду такі самі коралові острівці випливають з морської блакиті. Хутко, мов думка, виникають і зникають різні картини. Одна мить – і він мчить на дикому коні по випаленій сонцем пустелі Арізони, ще мить – і він уже дивиться крізь мерехтливу млу розжареного повітря на білу гробницю каліфорнійської Долини Смерті, а то враз починає веслувати серед напівзамерзлого океану, де, вилискуючи на сонці, височать велетенські крижані гори. Ось він лежить на кораловому острові під кокосовими пальмами, слухаючи ніжний спів прибою. Ось палає синім вогнем кістяк давно затонулого корабля, і у відсвітах полум'я під дзвін гавайської гітари та стукіт тамтамів танцюристи танцюють гулу. То було жагучої тропічної ночі. Вдалині, на тлі зоряного неба, вимальовувався кратер вулкана, вгорі плив блідий серп півмісяця, а низько в небі горів Південний Хрест.

Мартін був подібний до еолової арфи: те, що він пережив і зазнав на своєму віку, було струнами, а потік музики – вітром, що торкався цих струн і примушував їх бриніти спогадами й мріями. Він не просто почував. Кожне відчуття набирало форми, кольору й блиску, і все, що виникало в його уяві, перетворювалось у щось величне й чарівне. Минуле, теперішнє й майбутнє зливалось в одне. І він полинув думкою у широкий живий світ, шукаючи пригод і подвигів

заради Неї. І ось він уже з нею, він здобув її, оповив руками й несе по країні своїх мрій.

Рут, глянувши через плече на Мартіна, побачила відсвіт цих мріянь у нього на обличчі. Це було зовсім нове обличчя з великими світлистами очима, що проглядали поза серпанок звуків і бачили там біг життя та велетенські фантастичні видива. Вона була вражена. Грубий, незграбний парубок зник. Правда, погано пошитий костюм, зранені руки й засмагле обличчя лишилися; але вони видавалися тюремними ґратами, крізь які дівчина побачила прекрасну душу, безпорадну й німу, бо не було слів, які могли б передати її почуття. Рут тільки на мить побачила це; потім знову повернувся незграбний парубок, і вона засміялася з примхи своєї фантазії. Але те хвилине враження не розвіялось, і, коли він незграбно попрощався й зібрався йти, дівчина дала йому томик Суїнберна і томик Браунінга, якого саме вивчала в університеті. Мартін скидався на маленького хлопчика, коли, засоромлений, бурмотів слова подяки, і Рут мимоволі відчула до нього материнську ніжність та жалість. Вона вже не бачила в ньому ні ув'язненої душі, ні неотесаного юнака, що дивився на неї таким чоловічим поглядом, бентежачи й лякаючи її. Перед нею стояв тільки хлопчик – він потискував їй пальці мозолястою зашкарублюю рукою, що, немов тертка, дряпала шкіру, і казав затинаючись:

– Це найкращий день мого життя. Бачите, я не звик до нього, – він розгублено глянув навколо. – До таких людей,

до таких домів. Усе це зовсім нове для мене і... подобається мені.

– Сподіваюсь, ви ще до нас прийдете, – сказала дівчина, коли він прощався з її братами.

Мартін насунув шапку, круто повернув до дверей, спіткнувся на порозі і вийшов.

– Ну, що скажеш? – запитав її Артур.

– Дуже цікавий... І для нас – немов струмінь озону, – відповіла дівчина. – Скільки йому років?

– Двадцять, майже двадцять один. Я питав його сьогодні. Ніколи не думав, що він такий молодий.

«Виходить, я на цілих три роки старша від нього», – подумала Рут, цілуючи братів на прощання.

РОЗДІЛ ІІІ

Опинившись на сходах, Мартін Іден витяг з кишені клаптик темного рисового паперу та щіпку мексиканського тютюну і вправно скрутив цигарку. Тоді глибоко затягнувся й довго, поволі випускав дим.

– Чудасія! – голосно вимовив він з благоговійним подивом. – Чудасія! – повторив і ще раз прошепотів: – Чудасія!

Потім смикнув за комірець і, відстебнувши його від сорочки, засунув до кишені. Сіяв холодний дощ, але Мартін ішов у щасливому засліпленні, без шапки, в розстебнутій куртці. Дощу він майже не помічав. У мрійному екстазі відновлював у пам'яті щойно пережите.

Нарешті йому трапилася така жінка, про яку, щоправда, рідко думав, не звикши взагалі думати про жінок, хоч десь у глибині душі сподівався її зустріти. Він сидів поряд неї за столом, тиснув їй руку, дивився в очі й бачив у них прекрасну душу, ще кращу за самі очі й тіло. Він не думав про її тіло як тіло, і це було щось нове для нього, бо взагалі на жінок він дивився тільки так. Її тіло було чимсь особливим. Він не припускав, що воно теж немічне й тлінне. Тіло Рут було інакше, щось більше, ніж оселя душі. Воно було випроміненням її духу, чистим і прекрасним втіленням її божественної суті. Це відчуття божественності вразило його, відірвало від мрій і протверезило. Ні слова, ні думки про існування божества

ніколи доти не будили в ньому віри. Він не визнавав бога. Завжди був нерелігійний і добродушно глузував з попів та з їхнього твердження про безсмертя душі. Він був певен, що загробного життя немає. Життя лише тут і тепер, а далі – вічна тьма. Але в очах Рут він побачив душу, безсмертну душу, яка не може вмерти. Жоден чоловік, жодна жінка, яких він знав раніше, не викликали в нього думок про безсмертя. А вона – викликала! Вона прошепотіла це йому ту ж мить, коли вперше глянула на нього. Він ішов, а перед ним сяло її обличчя: бліде й серйозне, ніжне й ласкаве, воно усміхалося жалісливо й лагідно, як можуть усміхатися тільки духи, осяяне такою чистотою, якої він навіть уявити собі не міг. Її чистота вразила його і приголомшила. Він знав, що існує добро і зло, але про чистоту, як щось реальне в житті, не мав і гадки. А тепер у ній він побачив цю чистоту, вищу за доброту й непорочність, що разом визначали вічне життя.

І вмить у ньому спалахнуло честолюбне бажання – здобути й собі вічне життя. Він знав, що не гідний навіть воду носити для неї. Те, що він побачив її і розмовляв з нею цілий вечір, було чистим дивом, фантастичною примхою долі. Це сталося випадково, не за якісь там його заслуги. Він не вартий був такого щастя. Його пойняв якийсь релігійний настрій. Мартін став лагідним і смиренным, готовим до самозречення і самоприниження. У такому стані грішники йдуть на сповідь. Він теж почував себе грішником. Але як смиренний покутник бачить яскраві проблиски свого майбутнього

раювання, так і він бачив проблиски того блаженства, що він зазнає, володіючи нею. Однак думка про це володіння була невиразна, туманна і зовсім не така, як дотеперішні думки. Він ширяв на крилах шаленого честолюбства, бачив, як злітає з нею на неймовірні висоти, ділиться з нею думками, упивається разом з нею красою і розкошами світу. Це було якесь духовне володіння, очищене від усього низького, вільне єднання духу, якого він не міг ясно збагнути. Та він і не думав про це. Взагалі ні про що не думав. Порив серця пересиловав розум, і він тремтів від не знаного досі зворушення, радісно пливучи по морю одухотворених натхненних почувань, які підносили його над вершинами життя.

Похитуючись мов п'яний, він бурмотів:

– Чудасія! Чудасія!

Полісмен на розі підозріливо глянув на нього і по ході пізнав у ньому матроса.

– Де це ти набрався? – спитав.

Мартін Іден вернувся на землю. Він швидко пристосовувався до будь-яких обставин. Почувши полісменів оклик, він миттю прийшов до тями і не розгубився.

– От комедія! – засміявся. – Я й не помітив, що балакаю вголос.

– Ще трошки – й ти почнеш співати, – визначив його стан полісмен.

– Ні, не заспіваю. Дайте мені сірника, я першим трамваєм поїду додому.

Він закурив і, побажавши полісменові на добраніч, пішов далі.

– Ото штука! – стиха мовив юнак сам до себе. – Цей йолоп подумав, що я п'яний, – міркував він далі посміхаючись. – Та й справді п'яний, хоч ніколи не думав, що можна сп'яніти від жіночого обличчя.

На Телеграф-авеню він сів у трамвай, що йшов до Берклі. У вагоні було повно молодиків, що співали пісень і здіймали страшенний галас. Мартін приглядався до них. Це були студенти. Вони відвідували той самий університет, що й Рут, належали до одного з нею товариства, може, були знайомі з нею, бачили її щодня, коли хотіли. Він дивувався, що вони цього не хотіли, бо ж от десь собі розважалися замість того, щоб бути біля неї, утворивши коло шанобливих прихильників, розмовляти з нею. Думки його пливли далі. Він помітив серед них юнака з вузькими очима й одвислою губою. Паскудний, розбещений хлопчисько, вирішив він. На судні то був би донощик, скиглій, базіка. Він, Мартін Іден, кращий за нього. Ця думка підбадьорила його, немов наблизила до Неї. Він почав порівнювати себе з цими студентами. Подумав про своє дуже, мускулясте тіло і відчув фізичну перевагу над ними. Але їхні голови повні знань, що дають їм змогу говорити її мовою. Ця думка гнітила його. Навіщо людині мозок? – палко спитав він себе. Те, що зробили вони, може зробити й він. Вони вивчали життя з книжок, а він жив насправді. У нього в голові теж повно знання, тільки іншого. Хто з них

зумів би напнути вітрило або стояти коло стерна чи на вахті? В пам'яті зринуло його минуле, де на кожному кроці небезпека, відвага, поневір'яння і тяжка праця. Він пригадав усе, що йому довелося пережити. В усякому разі, та наука пішла йому на користь. Колись і їм доведеться узнати справжнє життя і скуштувати всього того, що він уже скуштував. От і добре. А він тим часом пізнаватиме іншу сторону життя з книжок.

Коли трамвай минав рідко забудовану околицю, що відділяла Окленд від Берклі, Мартін угледів знайомий двоповерховий будинок, на якому красувалася пишна вивіска: «Бакалійна крамниця Хігінботема». На повороті Мартін Іден вийшов з вагона. Хвилину він дивився на вивіску. Вона промовляла йому більше, ніж на ній було написано. Нікчемністю, себелюбством і дрібною підлотою віяло, здавалося, навіть од форми літер. Берnard Хігінботем був одружений з його сестрою, тож Мартін Іден знав його добре. Відімкнувши ключем двері, він піднявся сходами на другий поверх. Тут жив його зять. Крамниця була внизу. Чути було дух прілих овочів. Пробираючись навпомацки через передпокій, Мартін спіткнувся об візок-іграшку, що покинув котрийсь із його численних племінників та племінниць, – і так стукнувся об двері, що аж загуло. «От скнара! – подумав він. – Жаліє кілька центів на газ, щоб пожилці не розбивали собі голови».

Намацавши клямку, він увійшов до освітленої кімнати, де

сиділи його сестра й Бернард Хігінботем. Вона латала чоловікові штани, а він читав газету, вмовивши своє худе тіло на двох стільцях і звисивши ноги в стоптаних капцях. Він глянув на Мартіна поверх газети темними й нещирими колючими очима. Мартін Іден не міг на нього дивитися без огиди. Що знайшла в цьому чоловікові сестра, він ніяк не міг зрозуміти. Йому зять здавався якимось гадом, що його б тільки ногою розчавити. «Коли-небудь я таки наб'ю йому морду», – часто втішав він себе, насилу зносячи присутність цієї людини. Жорстокі й хижі, як у ласки, очі тепер дивились на Мартіна докірливо.

– Ну? – спитав Мартін. – Чого?

– Минулого тижня я найняв робітника пофарбувати двері, – напівжалібно, напівпогрозливо промовив містер Хігінботем, – а ти й сам знаєш, які їм спілка позаводила розцінки. Треба бути обережнішим!

Мартін хотів був відповісти, та передумав, – не варто слів марнувати. Щоб збутися цієї гидливості, він перевів погляд на хромолітографію, що висіла на стіні, і здивувався. Раніш ця картина подобалася йому, а тепер він наче вперше її побачив. Дешевина, як і все в цій хаті. Він перенісся думками в будинок, де тільки-но був, і побачив спочатку картини, що його прикрашали, а потім її, з ніжною усмішкою, як тоді, коли прощалися. Мартін забув, де він, забув про існування Бернарда Хігінботема, аж поки цей добродій не повернув його до дійсності запитанням:

– Ти що, привида побачив?

Мартін глянув йому просто в очі, – малі, мов намистинки, люті й полохливі, – і раптом побачив їх такими, якими вони були, коли власник їх торгував унизу в крамниці – догідливі, улесливі й масні.

– Так, – відповів Мартін, – я побачив привида. На добраніч. На добраніч, Гертрудо!

Виходячи з кімнати, він зачепився за складку на засмальцьованому килимі.

– Тільки не грюкай дверима, – застеріг його містер Хігінботем.

Мартін відчув, як у нього вся кров заклекотіла, але стримався й двері за собою причинив тихо.

Містер Хігінботем переможно глянув на жінку.

– Впився, – хрипко прошепотів. – Я ж тобі казав, що він надудлиться!

Вона покірливо хитнула головою.

– Та в нього й справді блищать очі, – погодилась, – і комірця немає, а як ішов, надів. Може, й випив чарку-дві.

– Та він на ногах ледве стоїть, – запевняв її чоловік. – Я стежив за ним. Не міг пройти по кімнаті, щоб не спіткнутися. Ти ж сама чула, як він мало не впав у передпокої.

– То він, мабуть, спіткнувся об Алісин візок, – зауважила вона. – Там же темно.

Містер Хігінботем підвищував голос у міру того, як росло його роздратування. Цілий день у крамниці він стримував

себе, лишаючи радість бути самим собою на вечірні години серед сім'ї.

– А я кажу тобі, що твій дорогий братик п'яний.

Голос у нього був холодний і гострий, він наче відкарбував кожне слово. Дружина зітхнула й промовчала. Це була огрядна жінка, завжди неохайно вдягнена, обтяжена своїм тілом, роботою, причіпками чоловіка.

– Кажу тобі, що це в нього від батька, – звинувальним тоном провадив містер Хігінботем. – І так само подохне десь у канаві. От побачиш...

Вона хитнула головою, зітхнула і знов почала шити. Обое погодилися на тому, що Мартін повернувся п'яний. Не розуміли вони прекрасного, тим-то й не помітили в його блискучих очах і на сяючому обличчі перших ознак юнацького кохання.

– Еге ж, добрий приклад для дітей, – раптом гаркнув містер Хігінботем, роздратований мовчанням дружини, бо часом йому хотілося, щоб вона більше суперечила. – Коли ще раз прийде отакий, хай забирається звідси геть. Зрозуміла? Я не потерплю, щоб він п'яницьким бешкетом деморалізував мені невинних дітей...

Містерові Хігінботему подобалося це нове в його лексиконі слівце, яке він щойно виловив з газетних шпальт.

– Так, деморалізував, інакше й не скажеш.

Його жінка тільки зітхнула, сумно похитала головою й шила собі далі. Містер Хігінботем знов узявся до газети.

– Він заплатив за минулий тиждень? – grimнув поверх газети.

Вона кивнула головою й додала:

– У нього є ще трохи грошей.

– Коли він уже вибереться у плавання?

– Та, певно, коли витратить усе, що заробив, – відповіла вона. – Учора їздив до Сан-Франциско, шукав підходячого судна. Але в нього ще є гроші, тож він і перебирає.

– Усяка матросня, і туди ж! – чмихнув містер Хігінботем.
– Перебирає!

– Він казав про якусь шхуну, що має пливти в далекі краї шукати закопаного скарбу. Думає найнятися на неї, коли тільки доти вистачить грошей.

– Якби він узявся за розум, я б йому дав роботу, їздив би з візком, – сказав містер Хігінботем холодно. – Том пішов од мене.

Дружина глянула на нього запитливо й стурбовано.

– Сьогодні ввечері. Пішов до Карутерів. Ті платитимуть більше, ніж я можу.

– Я ж казала тобі, – вигукнула жінка. – Йому таки слід було більше платити.

– Слухай, стара! – люто grimнув Хігінботем. – Тисячу разів казав тобі – не пхай носа до моїх справ. Кажу це тобі востаннє.

– Та мені байдуже, – промимрила вона, – але Том порядний хлопець.

Чоловік пронизливо глянув на неї. Це було нечуване зухвальство.

– Якби твій братик не був такий ледацюга, він міг би їздити возом, – буркнув.

– Він же платить тобі за харчі й квартиру, – відказала жінка. – Зрештою, Мартін мій брат, і поки він нічого тобі не винен, ти не маєш ніякого права чіплятися до нього. У мене теж можуть бути якісь почуття, дарма що я прожила з тобою сім років.

– Ти сказала йому, що коли він читатиме ночами, то хай доплачує за газ? – спитав він.

Місіс Хігінботем нічого не відповіла. Бунт її ущух, дух зів'яв у стомленому тілі. А чоловік тріумфував. Він узяв гору. Очі його зловтішно поблискували, вуха з радістю вловлювали її хрипке дихання. Приємно було отак розчавлювати її, і тепер це давалося йому легко, не так, як у перші роки їхнього подружнього життя, бо ціла купа дітей та його безнастанні причіпки висмоктали з неї всі сили.

– Ну, то скажеш завтра, – промовив Хігінботем. – А тепер, поки я не забув, от що. Пошлеш по Мерієн, хай вона завтра догляне дітей. Раз Том пішов, доведеться мені самому їхати по крам, а ти торгуватимеш замість мене.

– Та мені ж треба завтра прати, – насмілилася заперечити жінка.

– Встанеш раніш і все зробиш. Я виїду аж о десятій. Він сердито зашарудів газетою і знову став читати.

РОЗДІЛ ІV

Мартін Іден, усе ще збурений сутичкою з зятем, намацав дорогу в темному коридорі й увійшов до своєї кімнати, крихітної комірчини, де насилу вміщалися ліжко, умивальник і стілець. Містер Хігінботем занадто скупий, щоб наймати служницю, коли з усім могла впоратись його дружина. До того ж вільна кімната служниці давала йому змогу держати не одного пожилця, а двох. Мартін поклав Суінберна й Браунінга на стілець, скинув піджака і сів на ліжко. Старі пружини застогнали під ним, та він не помітив цього. Почав роззуватись, але зненацька погляд його впав на білу стіну, посмужену темними патьоками від дощу, бо дах протікав. На цьому брудному тлі почали виникати й танути захватні видива. Він забув про свої черевики і довго дивився на стіну, нарешті, губи його ворухнулись, і він прошепотів: «Рут!»

«Рут!» Мартін ніколи не думав, що простий звук може бути такий прекрасний. Це ім'я тішило йому слух, і, повторюючи його безліч разів, він аж п'янів. «Рут!» Це був талісман, чарівне слово, яким творять закляття. Вимовляючи його, він щоразу бачив її обличчя, що мерехтіло перед ним, освітлюючи брудну стіну золотим сяйвом. Це сяйво ясніло не тільки на стіні. Воно ширилось без кінця-краю, і в його золота-ву глибіню поринала Мартінова душа, щоб знайти її душу. Усе, що було в ньому найкращого, виривалось іскристим по-

током. Сама думка про неї очищала його, облагороджувала й викликала бажання стати кращим. Усе це було нове для нього. Ніколи доти жінки не робили його кращим. Навпаки, вони будили в ньому звіра. Він не знав, що багато хто з них віддавав йому своє найкраще, дарма що воно було вбоге. Він ніколи не думав про себе і не підозрював, що в ньому є щось таке, що збуджувало у жінок любов, змушувало їх шукати його прихильності. Він їх ніколи не шукав, вони самі шукали його, і йому навіть на думку не спадало, що деякі з них ради нього ставали кращими. Досі він жив у блаженному бездум'ї, і тепер йому здавалося, що це вони тяглися до нього нечистими руками. То було несправедливо і до них і до нього самого. Але, оце вперше пізнаючи себе, він не міг судити про це правильно і паленів із сорому, згадуючи свою недавню розбещеність.

Мартін раптом схопився й зазирнув у брудне дзеркальце над умивальником. Витер його рушником і дивився на себе довго й уважно. Власне, він уперше побачив себе як слід. Його очі були створені для того, щоб бачити, але їх занадто приваблювала вічно мінлива панорама світу, і він не мав часу роздивлятися самого себе. Він побачив обличчя юнака років двадцяти, але, не звикши думати про свою зовнішність, ніяк не міг вирішити, вродливе воно чи ні. Над крутим чолом лежала хвиляста темно-каштанова чуприна. Його кучері подобались жінкам, вони любили гладити їх і пестливо розчісувати пальцями. Але на своє волосся, як на щось не

варте уваги, він ледве глянув, зате довго й замислено вдивлявся у високий і широкий лоб, силкуючись збагнути, що за ним криється. Який у нього мозок? – настирливо лізли думки. – На що він здатний? Куди його приведе? Чи pomoже добитися її?

Мартін питав себе, чи видно душу за цими сталевосірим очима, які часто ставали зовсім блакитними, напоєні солоним подихом облитого сонцем моря. Він хотів знати, якими видаються його очі їй. Пробував уявити, як вона дивиться йому в очі, і не зміг. Легко міг поставити себе на місце іншої людини, але такої, чие життя він знав. А як жила вона, Мартін не знав. Вона – це диво й таємниця; хіба міг він угадати хоч одну її думку? Принаймні, зробив Мартін висновок, у нього чесні очі, з них не проглядає ні лукавство, ні підлість. Його вразила темна барва обличчя, ніколи він не думав, що може бути таким чорним. Хлопець закачав рукав сорочки й порівняв білу шкіру передпліччя з лицем. Ні, все-таки він білий. Але руки теж були засмаглі. Тоді він зігнув руку і, напружуючи м'язи, подивився на шкіру, де її зовсім не торкнулося сонце. Тут вона була зовсім біла. Він засміявся, уявивши, що це бронзове обличчя в дзеркалі теж колись було біле. Він і гадки не мав, що в світі небагато жінок могло б похвалитися такою білою і ніжною шкірою, як у нього там, де її не обпалило сонце.

Рот у нього був би зовсім як у херувима, якби не звичка, розсердившись, стулювати міцно губи, часом так міцно, що

вони ставали тверді й суворі, майже аскетичні. Це були губи бійця й коханця. Вони могли всмак упиватися розкошами життя, але вміли бути і владними та рішучими. Масивні підборіддя й щелепи підкреслювали цю енергійність і завзяття. Сила врівноважувала в ньому чуттєвість і спонукувала його любити здорову красу й відповідати на здорові почуття. Зпоміж губ виглядали зуби, які ніколи не знали і не потребували послуг дантиста. Білі, міцні й рівні, вирішив Мартін, розглядаючи зуби. І раптом він занепокоївся. Десь у заглибинах мозку ворухнулася невиразна думка про те, що деякі люди щодня чистять зуби. Це люди з вищих кіл, з її товариства. Вона, певно, теж кожен день це робить. Що вона подумає про нього, коли довідається, що він за все своє життя ані разу не чистив зубів? Одразу ж постановив купити собі щітку й привчитися до цього. Почне вже завтра. Здобути Рут самими героїськими вчинками не можна. Треба переробити себе в усьому, навіть чистити зуби й носити крохмальний комірець, хоч у ньому він завжди почував себе немов позбавлений волі.

Мартін підняв руку і потер пальцем мозолясту долоню, здавалося, бруд так уївся в шкіру, що його ніякою щіткою не вишкребти. А яка ж долоня у неї! Від самої згадки по тілу в нього пробігло приємне тремтіння. Вона подібна до трояндової пелюстки, свіжа й м'яка, наче сніжинка. Він ніколи не думав, що жіноча рука може бути така ніжна. Яке щастя, коли така рука приголубить! Упіймав себе на цій думці і вину-

вато почервонів. Сором так думати про неї. Це принижувало її духовну красу. Вона – блідий, прозорий дух, далекий від усього тілесного, і все-таки Мартін не міг забути, яка ніжна у неї долоня. Він звик до шорстких мозолястих рук фабричних дівчат та жінок. Він, звісно, розумів, чого руки в них такі згрубілі. Але її руки... Вони ніжні, бо ніколи не знали ніякої роботи. Між ним і нею розступилася безодня, коли він подумав, що є люди, яким не треба заробляти собі на життя. Нараз він побачив усю цю аристократію нероб, що постала перед ним в образі пишної і могутньої бронзової статуї на тлі стіни. Він сам працював усе життя – перші його спогади пов'язані з працею, і вся родина його теж працювала. Або от Гертруда. Руки в неї або шкарубкі від нескінченної хатньої роботи, або розпухлі й червоні, наче варене м'ясо, від прання. А його друга сестра, Мерієн? Цього літа вона працювала на консервному заводі, і її маленькі гарненькі рученята геть укрито порізами від ножів. А минулої зими на картонажній фабриці машиною їй відтяло кінчики двох пальців. Мартін пригадав шкарубкі руки матері, коли вона лежала в труні. Батько теж працював до останнього дня; коли він помер, мозолі на його руках були в півдюйма завгрубшки. А в неї руки ніжні, і в її матері, і в братів. Ця думка майнула йому несподівано, як страшний доказ їхньої належності до вищої касті і тієї величезної віддалі, що лежить поміж нею і ним.

Гірко посміхаючись, він знову сів на ліжко і зняв, нарешті, черевики. Ото дурень! Сп'янів од жіночого личка й білих

м'яких рученят. І вмить перед його очима на брудній стіні виринуло ще одне видиво. Ніч. Він стоїть перед похмурим будинком з дешевими кімнатами у лондонському Іст-Енді, а поруч нього – Марджі, маленьке фабричне дівча, років п'ятнадцяти. Він проводить її додому після вечірки. Вона живе в цій похмурій брудній оселі, гіршій навіть за хлів. Він подає їй на прощання руку, але вона підставляє губи для поцілунку. Йому не хочеться цілувати її, він її якось боїться. Тоді вона хапає його руку й гарячково стискає. Мартін відчуває її шорстку долоню на своїй руці, і його раптом заливає могутня хвиля жалю. Він бачить її сумні, голодні очі, бачить кволенке тіло, для якого несподівано скінчилася пора дитинства й настала страшна, жорстока зрілість. У пориві співчуття він обіймає дівчину й цілує в губи. У вухах бринить її радісний скрик, і він відчуває, як вона притуляється до нього, немов кошеня. Бідне, голодне малятко!

Він вдивлявся в тінь давно минулого, схвильований так само, як тієї ночі, коли дівчина пригорнулася до нього, і серце його розтануло від жалю. Як тоді сіро було навколо, і на брудне каміння тротуару сів дощ. І враз на стіні спалахнуло променисте сяйво, і, стираючи сумний спогад, зясніло. Її блідаве обличчя під короною золотого волосся, далеке й недосяжне, мов зоря.

Він узяв з стільця книжки Браунінга й Суінберна і поцілував їх. Але ж вона сказала ще заходити, подумав він і, знову глянувши на себе в дзеркало, дуже врочисто мовив:

– Мартіне Ідене, завтра вранці ти найперше підеш до бібліотеки й прочитаєш, як треба поводитись у товаристві. Зрозумів?

Він погасив газ, і пружини зойкнули під вагою його тіла.

– Та й з лайкою треба скінчити, Мартіне, так, брате, треба скінчити, – голосно сказав Мартін.

Потому він заснув і бачив сни такі сміливі й незвичайні, які бувають у курців опіуму.

РОЗДІЛ V

Прокинувшись другого ранку, Мартін з рожевих снів одразу перенісся в задушну атмосферу мила, брудної білизни, шарварку злиденного повсякдення. Не встиг він вийти з своєї кімнати, як почув плюскіт води, гострий окрик і звук ляпаса, що ним сестра вилила гнів на одного з своїх численних нащадків. Плач дитини різонував його, мов ножем. Тут усе, навіть повітря, яким він дихав, гидке й нечисте. Як усе це не схоже на красу і спокій дому, де жила Рут. Там панувало духовне, а тут усе низьке й грубе.

– Іди сюди, Альфреде, – покликав Мартін скривджену дитину і сунув руку в кишеню штанів, де були гроші. До грошей він ставився недбало, і в цьому теж виявлялася його широка натура. Він дав хлопчикові монету – чверть долара й потримав малого трохи на руках, щоб заспокоїти. – Ну, а тепер біжи купи собі цукерок та не забудь поділитися з братиками й сестричками. Гляди ж, вибирай такі, щоб вистачило якнайдовше.

Сестра, схилена над балією, підвела на мить розчервоніле обличчя і глянула на нього.

– Досить було б і десяти центів, – мовила. – І завжди ти такий, не знаєш ціни грошам. Дитина тільки об'їсться.

– Нічого, сестричко, – весело відповів він. – Мої гроші самі знають собі ціну. Якби тобі не було так ніколи, я б тебе

поцілував на добридень.

Йому хотілося бути ласкавим до сестри, – вона мала добре серце і по-своєму, – Мартін це знав, – любила його. Щоправда, з роками вона змінилася, стала якоюсь дратівливою. Це, певно, тяжка праця, купа дітей та вічна докучливість чоловікова так змінили її, гадав він. Йому раптом спало на думку, що на ній полишають сліди і гнилі овочі, і брудна білизна, і засмальцьовані мідяки, що їх вона одержує за прилавком.

– Ну, ходи вже снідати, – грубувато сказала Гертруда, хоч у душі була вдоволена. З усіх своїх братів, що розбрелися по світу, вона найбільше любила Мартіна. – А я таки поцілую тебе, – додала вона, раптом розчулившись.

Вона пальцями стерла піну спочатку з однієї руки, потім з другої. Мартін обняв її за дебелий стан і поцілував у вогкі, розпарені губи. На очі їй навернулися сльози, не так з повноти почувань, як з кволості та повсякчасної перевтоми. Гертруда відштовхнула його від себе, але Мартін усе ж встиг помітити її сльози.

– Сніданок у печі, – покvapливо сказала вона. – Джім, певно, теж уже встав. Я сьогодні почала прати ще вдосвіта. Поїж та швидше забирайся з дому. У нас сьогодні нелегкий день – Том нас кинув, і Бернардові самому треба їхати возом.

Мартін з важким серцем пішов до кухні. Червоне обличчя сестри і її неохайний вигляд так і стояли йому перед очима. Може, вона й любила б мене, якби мала час, подумав він. Але сердешна надривається на роботі. Ця тварюка, Бернард Хі-

гінботем, примушує жінку стільки працювати! А проте Мартін почував, що в поцілунку сестри не було нічого красивого. Правда, цей поцілунок був незвичайний. Протягом багатьох років вона цілувала його лише тоді, коли проводжала у плавання або коли він повертався. Але цей її поцілунок відгони милом, і губи були якісь мляві. Він не відчув швидкого й міцного дотику уст. Це був поцілунок знесиленої жінки, що від перевтоми забула навіть, як цілуються.

Він пригадав, як до заміжжя Гертруда могла танцювати цілу ніч після важкої роботи в пральні, байдужа до того, що така сама важка робота її чекає й завтра. І тут він знов подумав про Рут, про солодку свіжість, що мусить бути в її устах, як і в усій її істоті, її поцілунок, певно, такий, як і потиск руки або погляд – міцний і щирий. Він насмілився уявити, що її уста злилися з його, і відчув це так яскраво, що аж в очах потемніло – йому здалося, що на нього посипався дощ трояндових пелюсток, і душа потонула в їхньому ароматі.

У кухні він побачив Джіма, другого пожильця, котрий, нудьгуюче втупившись у просторінь, нехотя їв вівсянку. Джім був підмайстром у слюсаря, легковажний і тупуватий, так що навряд чи міг він сподіватися перемог у боротьбі за хліб насущний.

– Ти чом не їси? – запитав він, коли Мартін невесело схилився над холодною недовареною вівсянкою. – Вчора, либонь, знов хильнув?

Мартін похитав головою. Вся ця злиденність гнітила його.

Рут Морз відступила від нього далі, ніж будь-коли.

– А я напився, – хвастовито сказав Джім і нервово за-
сміявся. – Набрався під зав'язку. А з якою дівчиною був –
розкіш! Біллі довів мене додому.

Мартін кивнув, – це в нього був звичайний знак уваги до
співрозмовника, – і налив собі чашку простиглої кави.

– Підеш сьогодні танцювати до «Лотосу»? – запитав Джім.
– Буде пиво. Тільки, коли прийде компанія з Темскола, без
бійки не обійдеться. Мені, звісно, наплювати. Я однак візьму
з собою свою любку. Тьху, який же гидкий смак у роті!

Він скривився і спробував кавою сполоснути рота.

– Ти знаєш Джулію?

Мартін похитав головою.

– Це моя любка, – пояснив Джім. – Золото, а не дівчина.
Я б тебе з нею познайомив, та ти одіб'єш. Йй-бо, не знаю,
що знаходять у тобі дівчата. Аж прикро дивитись, як ти їх
одбиваєш у хлопців.

– У тебе я не одбив ще жодної, – байдуже відповів Мартін,
аби тільки як-небудь доснідати без сварки.

– Ні, одбив, – заперечив Джім. – А Меггі?

– Ніколи я не мав з нею діла. Після того вечора ані разу
з нею не танцював.

– А той вечір і наробив усе! – скрикнув Джім. – Ти тільки
глянув на неї, трохи потанцював, і цього було досить. Може,
ти нічого й не думав, але для мене то був кінець. Потому вона
й дивитись на мене не схотіла. Все про тебе питала. Якби ти

захотів, вона одразу прибігла б до тебе.

– Але я не захотів.

– То дарма. Я однак дістав одкоша. – Джім глянув на Мартіна з шанобливим подивом. – Як це тобі вдається, Марте?

– Просто не звертаю на них уваги, – відказав той.

– Тобто прикидаєшся, що тобі на них наплювати? – жваво випитував Джім.

Мартін хвильку подумав, а потім сказав:

– Може, це теж помагає, але я справді... не дуже думаю про них. Коли ти зможеш удати байдужого, може, тобі й пощастить.

– От шкода, що тебе вчора не було у Райлі, – вирвалося нараз у Джіма. – Там чимало хлопців устряло до заварухи. Був один з Західного Окленда, на прізвисько Паціок. Ну й спритнюга! Ніхто не міг його впорати. Ми всі жаліли, що тебе не було. Де ти пропадав учора?

– В Окленді був, – відповів Мартін.

– У театрі?

Мартін відсунув тарілку й підвівся.

– То що, підемо сьогодні на танці? – гукнув йому вслід Джім.

– Ні, навряд, – відказав Мартін.

Він спустився сходами і вийшов на вулицю, глибоко вдихаючи повітря. Він задихався в атмосфері цього дому, а від Джімової балаканини мало не збожеволів. Бували хвилини, коли Мартін насилу стримувався, щоб не тицьнути його но-

сом у тарілку з вівсянкою. Що більше той базикав, то далі відходила Рут. Хіба міг він, живучи з такими тварюками, стати гідним її? Мартіна жахала безвихідність його становища – людини, таврованої робітничим походженням. Усе навкололишне тягло його вниз – сестра, сестрин дім і родина, оцей Джім, усі, кого він знав, усе, з чим пов'язане його життя. Таке існування мало тепер для нього гіркий присмак. Досі він сприймав своє життя як щось звичайне. Ніколи не задумувався над ним, хіба тільки читаючи книжки. Але то ж були книжки, чарівні казки про чудовий і неймовірний світ. А тепер він побачив цей світ, – цілком можливий, реальний, і в центрі його – жінку-квітку на ймення Рут. І одразу відчув він гіркоту життя, гостру, як біль жадання і муки безнадії, що її породила надія.

Він довго міркував, куди піти: до Берклейської безплатної бібліотеки чи до Оклендської, і вибрав другу, бо Рут жила в Окленді. Хтозна – бібліотека для неї місце цілком підходяще, тож, може, він там її спіткає? Мартін не знав, як у бібліотеці розміщено книжки, і довго снував біля нескінченних полиць з художньою літературою, аж поки тендітна, схожа на француженку, дівчина, чи не співробітниця бібліотеки, сказала йому, що довідкова міститься нагорі. Там він не здогадався одразу звернутися до чоловіка, що сидів за столом, і свої пошуки почав навмання з відділу філософії. Про філософські книжки він чув, але не уявляв, що їх так багато. Високі полиці з важкими томами гнітили його, а разом буди-

ли й завзяття. От де можна було випробувати силу свого розуму. У математичному відділі він знайшов книжки з тригонометрії і, гортаючи сторінки їх, зачудовано вдивлявся в невідомі формули та креслення. Він читав англійські слова, але не розумів їхнього змісту. Це була якась особлива мова. Норман і Артур знали цю мову – він чув, як вони розмовляли нею. А вони ж її брати! В розпачі Мартін відійшов од полиць. Здавалося, книжки от-от натиснуть на нього з усіх боків і розчавлять. Він і не думав, що людські знання такі величезні. І раптом жахнувся – чи опанує все це його мозок? По хвилі, однак, він подумав собі, що багато людей до нього зуміли опанувати, тоді юнак пошепки палко поклявся збагнути все те, що збагнули інші.

Отак, то впадаючи в розпач, то переймаючись запалом, він ішов повз ці наповнені мудрістю полиці. У загальному відділі натрапив на скорочене видання Норрі, з пошаною погортав сторінки. Вони промовляли до нього рідним словом, бо тут було море. Потім він знайшов Боудичів «Довідник мореплавця», книжки Леккі і Маршалла. Так, він вивчить навігацію. Кине пити, почне працювати й стане капітаном. Намить Рут видалась йому зовсім близькою. Ставши капітаном, він зможе одружитися з нею, звісно, якщо вона погодиться. А хоч і не погодиться, він усе одно ради неї буде порядною людиною і покине пити. І раптом Мартін згадав про страхувача й судновласника – двох хазяїв, яким повинен служити капітан: і той, і другий, хоч і з зовсім різних міркувань, мо-

жуть погубити його. Він глянув по кімнаті і, побачивши тисячі томів, заплющив очі. Ні, годі з нього моря. Сила криється тут, у цій безлічі книжок, і коли він має досягти чогось великого, то саме на суходолі. До того ж капітанові не вільно брати у плавання свою дружину.

Минув полудень, надходив вечір. Забувши про їжу, Мартін усе шукав книжок про те, як треба поводитися в товаристві. Крім вибору кар'єри, його непокоїло одне просте й конкретне питання: *коли ти познайомишся з дівчиною і вона запросить тебе заходити до неї, через скільки днів можна це зробити?* Він таки натрапив на потрібну книгу, але даремно шукав там відповіді. Його приголомшила складність світського етикету, і він заплутався у правилах обміну візитними картками. Нарешті Мартін перестав шукати. Хоч і не знайшов того, чим цікавився, зате зрозумів, що наука про пристойне поводження забрала б у нього весь час. Щоб опанувати її, йому потрібно було б мати ще одне життя.

– Ну що, знайшли те, що вам треба? – спитав чоловік, що сидів за столом, коли Мартін зібрався йти.

– Так, сер, – відповів той. – У вас тут чудова бібліотека.

Чоловік кивнув головою.

– Будемо раді бачити вас тут частіше. Ви моряк?

– Так, сер, – відповів Мартін. – Я ще прийду. «Звідки він знає, що я моряк?» – питав він себе, спускаючись сходами.

Опинившись на вулиці, він перший квартал ступав рівно, випроставшись, але якось незграбно, потім замислився і

знов пішов своєю звичайною ходою, трохи перевальцем.

РОЗДІЛ VI

Тривожний, схожий на голод неспокій охопив Мартіна Ідена. Він палко жадав побачити дівчину, яка з несподіваною силою захопила своїми ніжними руками все його життя. Але відвідати її у нього не вистачило духу. Він боявся прийти занадто скоро після запросин і порушити ті правила, що звуться етикетом. Цілі години він просиджував в Оклендській та Берклейській бібліотеках, записався сам, записав обох сестер, Гертруду і Мерієн, і навіть Джіма, від якого домігся згоди, щедро почастивавши його пивом. Беручи книжки на чотири абонементи, він допізна палив газ у своїй комірчині і щотижня платив за це містерові Хігінботему п'ятдесят центів.

Але книжки, які він перечитував, тільки збільшували його неспокій. Кожна сторінка такої книжки була просвітом у царство знання, і що більше Мартін читав, то жадібніше поривався до науки. Крім того, він не знав, з чого починати, і мучився від своєї невідповідності. Він не розумів найпростіших речей, доступних кожному читачеві. І так само було з поезією, якою він захоплювався до нестями. Із творів Суїнберна юнак прочитав не тільки те, що дала йому Рут, – він прочитав і все зрозумів у «Долорес». «А Рут, певно, не розуміє цього твору, – подумав він. – Та й як могла вона зрозуміти його, живучи таким витонченим життям?» Потім

він натрапив на поезії Кіплінга і був зачарований ритмом, музикою, піднесеністю, в які той убирав найбуденніші життєві явища. Його вражала Кіплінгова залюбленість у життя і тонке розуміння людської психології. «Психологія» – то було нове слово в лексиконі Мартіна. Він придбав тлумачного словника, чим підірвав свої фінанси і прискорив день, коли мав вирушити у нове плавання. До того ж це розгнівило містера Хігінботема, котрий волів би одержати ці гроші як комірне.

Удень Мартін не наслідювався ходити там, де жила Рут, зате вночі, немов злодій, снував коло дому Морзів, крадькома поглядаючи на освітлені вікна, і навіть стіни, що оточували її, були йому любі. Кілька разів він мало не наскочив на її братів, а то якось пішов слідом за містером Морзом і при світлі ліхтарів вивчав його обличчя, ревно бажаючи, щоб виникла яка смертельна небезпека й Мартін міг би вихопитись і порятувати її батька. Одного вечора він був нагороджений – у вікні другого поверху промайнув силует Рут. Він бачив тільки її голову, плечі й підняті вгору руки, бо вона поправляла перед дзеркалом зачіску. Це тривало одну мить, але й того було досить, щоб кров, наче вино, заграла йому в жилах. Дівчина опустила штору. Одначе тепер він знав, де її кімната, і відтоді цілі години простоював у затінку дерева по той бік вулиці, викурюючи безліч цигарок. Якось удень він побачив, коли її мати вийшла з банку, і ще раз упевнився, яка величезна безодня відділяла Рут від нього. Вона нале-

жала до того класу, що мав справи з банками. Він же й раз у житті не був у банку і думав, що такі установи відвідують тільки дуже багаті та могутні люди.

У повному розумінні Мартін переживав справжню революцію. Чистота Рут, тілесна й духовна, викликала в ньому непереможну жагу до охайності. Він повинен це досягти, якщо хоче бути гідним дихати одним з нею повітрям. Мартін чистив зуби, руки шкріб кухонною щіткою, аж поки побачив в аптечній вітрині щіточку для нігтів і здогадався, навіщо вона. Коли він купував її, продавець, глянувши на його нігті, запропонував і пилочку; отже, він придбав ще одне туалетне приладдя. У бібліотеці він переглянув книжку про гігієну тіла і невдовзі дуже вполював обливатися щоранку холодною водою. Це страшенно здивувало Джіма і завдало мороки містерові Хігінботему, який не схвалював такі великопанські витівки і серйозно почав подумувати, чи не стягувати з Мартіна ще й платню за воду. Далі Мартін звернув увагу на свої зім'яті штани. Набивши око в цьому ділі, він тепер одразу ж помітив, що в робітників на колінах завжди набігають мішки, а в людей з вищих кіл зверху донизу йде пряма складка. Зміркувавши, що тут і до чого, він пішов до сестри на кухню і розшукав праску та дошку для прасування. Попервах йому не щастило – він спалив свої штани і мусив купити нові, чим ще більше наблизив день відплиття.

Однак у ньому відбувалося глибше перетворення, аніж прості зміни в зовнішньому вигляді. Мартін ще курих, але

пити кинув. Досі він вважав, що кожному чоловікові годиться випивати, і пишався тим, що не здавався навіть тоді, коли інші вже падали під стіл. Зустрічаючись із товаришами-матросами, а їх у Сан-Франциско було чималенько, він, як і раніш, частував їх, але собі замовляв лише кухоль німецького пива або імбирного елю і добродушно зносив глузування. Коли матроси п'яніли, Мартін стежив, як прокидався в них звір, і дякував Богові, що він уже не такий, як вони. У вині ті люди шукали забуття, а коли впивалися, тупі й каламутні їхні душі ставали наче боги, і кожна раювала в світі п'яних марень. Мартінові вже не потрібні були міцні напої. Він пізнав нове, глибше сп'яніння. Його сп'янила Рут, яка запалила в ньому любов і прагнення до кращого, не смертельного життя, книжки, що повнили душу міриадами незнаних бажань, почуття власної чистоти, від якого здоров'я його розквітло ще пишніше, і все тіло аж бриніло радістю існування.

Одного вечора Мартін пішов до театру, сподіваючись випадково побачити там Рут, і з балкона другого ярусу справді таки її побачив. Вона проходила в партері. Поряд ішов Артур і якийсь кучерявий юнак в окулярах. Незнайомець одразу збудив у Мартіна тривогу й ревності. Рут сіла в перших рядах, і мало що він бачив того вечора, крім плечей та золотавого волосся, яке здалеку здавалося тьмяним. А проте, розглядаючись час від часу, Мартін завважив у передньому ряді, крісел за десять убік, двох дівчат, які пускали йому бісики очима. Раніше він легко дивився на такі зальоти, і не в

його вдачі було уникати знайомств. Ще не так давно він би відповів дівчатам, заохочуючи їх до дальшого знайомства. А тепер усе змінилося. Правда, він усміхнувся, але одразу ж відвів очі і навмисно більше не дивився на дівчат. Але кілька разів, забувши вже про них, випадково ловив їхні погляди. Не міг він за один день геть змінитися, не міг притлумити в собі й природної добродушності, – тож у такі моменти відповідав дівчатам теплою дружньою усмішкою. Для нього тут не було нічого нового. Мартін знав, що вони ведуть з ним звичайну жіночу гру. Але тепер йому було не до них. Там, унизу, в одному з перших рядів партеру, сиділа єдина в світі жінка, така відмінна від дівчат його класу, для яких у його серці лишився тільки жаль і смуток. Він щиро хотів, щоб вони мали бодай крихту її добрості й краси, і нізащо не образив би їх за їхнє загравання. Воно не тішило його, а навпаки, сповнювало якимось соромом. Він знав, що якби належав до кола Рут, ці дівчата не наважилися б загравати з ним. При кожному їхньому погляді він відчував, як чіпкі пазури його класу хапають його і тягнуть униз.

Перш ніж опустилася завіса після останньої дії, Мартін зійшов униз, щоб побачити Рут, коли вона виходитиме з театру. Біля входу завжди багато народу, тож, насунувши шапку на очі, він міг сховатися за чиєю-небудь спиною, і вона його не помітила б. Він вийшов одним з перших, але тільки-но вибрав собі зручне місце край тротуару, як з'явилися ті дві дівчини. Мартін зрозумів, що вони шукають його, і в

цю хвилину ладен був проклясти ту силу, що вабила до нього жінок. Вони наче випадково перейшли на той край хідника, де стояв він, і, змішавши-ся з юрбою, підійшли до нього. Одна легенько штовхнула Мартіна, вдаючи, ніби оце тільки помітила його. Дівчина була струнка і смаглява, її визивно-чорні очі всміхнулися до нього, і він відповів їм тим самим.

– Привіт! – гукнув хлопець.

Це слово вихопилось у нього само собою – так-бо часто вимовляв він його при подібних зустрічах. За вдачею привітний і лагідний, він не міг повестись інакше. Чорноока задоволено й весело усміхнулася і вповільнила ходу; її подруга, що йшла з нею під руку, теж захихотіла, видно, маючи намір зупинитися. Мозок Мартінів працював блискавично. Ні, не можна нізащо допустити, щоб Рут побачила його з цими дівчатами! Мартін зовсім просто, наче так і годиться, підступив до чорноокої і пішов поруч з дівчатами. У поведженні з ними у хлопця не було ні незграбності, ані скутості. Він почував себе, як риба у воді, і жартував, пересипаючи мову дотепами та жаргонними слівцями, як то завше буває при таких знайомствах. На розі, де людський потік ринув уперед, він спробував звернути у провулок. Але чорноока схопила його за руку і, тягнучи за собою приятельку, гукнула:

– Стривай, Білле! Куди ти поспішаєш? Невже хочеш утекти від нас?

Мартін спинився і, сміючись, повернув до дівчат. Поверх їхніх плечей він міг бачити натовп, що плив при світлі ву-

личних ліхтарів. Там, де він стояв, було тьмяніше, і звідси Мартін міг би побачити її, сам лишаючись непоміченим. А вона, напевно, мала тут пройти, бо це дорога до її дому.

– Як її звать? – запитав він сміхотливу дівчину, киваючи на чорнооку.

– А це вже спитайте її саму, – відповіла та, знову засміявшись.

– Ну, то як? – звернувся він до смаглявої.

– А ви хіба сказали нам своє ім'я? – одрубала дівчина.

– Та ви мене й не питали, – усміхнувся він. – А втім, ви вгадали. Мене звать таки Біллом.

– Ану вас! – дівчина палко й визивно глянула йому в очі.

– Ні, на правду скажіть.

І знов глянула на нього. Жінка всіх віків дивилась на нього її очима. Мартін уже знав, що, коли він наступатиме, вона почне відступати соромливо й боязко, готова, проте, щохвилини змінити роль, коли б він виявив легкодухість. Він же, як чоловік, не міг не відчувати до неї потягу, і йому були приємні її палкі погляди. О, він знав жінок, чудово знав! Чеснотливі, наскільки можуть бути чеснотливі жінки, що виснажно працюють за мізерну платню, вони не хотіли продавати себе ради легшого життя і палко жаждали знайти хоч крихту щастя у життєвій пустині, де в майбутньому їх чекала або злиденність у тяжкій праці, або чорна відхлань занепаду, до якого вела страшна, хоч і краще оплачувана, дорога.

– Білл, – повторив він. – Йй-богу, Білл, і не інакше.

– А не брешете? – не повірила дівчина.

– І зовсім не Білл, – докинула друга.

– А ви звідки знаєте? – спитав він. – Ви ж раніш ніколи мене не бачили?

– Дарма. І так видно, що ви нас дурите.

– Направду, Білл, як вас звати? – не вгавала перша.

– Хай буде Білл, – заявив він.

Вона жартівливо поплескала його по плечі.

– Так і знала, що брешете, а все ж ви мені подобаєтесь!

Він узяв її руку і відчув на долоні знайомі подряпини й мозолі.

– Давно з консервного заводу? – спитав він.

– А звідки ви знаєте?.. Ой, леле, він, певно, хіромант! – вигукнули дівчата.

І поки Мартін перекидався з ними пустими жартами, перед його очима враз вирости книжкові полиці бібліотек, що зберігали мудрість віків. Він гірко посміхнувся над недоречністю цього образу, і знову сумніви поїняли його. Але попри ці роздуми й веселу балаканину він усе-таки встигав стежити за людським потоком, що ринув од театру. І от в одсвіті ліхтарів він побачив її, вона йшла поміж братом і незнайомим юнаком в окулярах. У нього завмерло серце. Як довго ждав він цієї хвилини! Йому впало в око щось світле й пухнасте на її гордій голівці, і стрункі обриси її постаті, і граціозна хода, і маленька гарненька рука, якою вона підбирала сукню. Вона проминула його, а він лишився в товаристві фабричних

дівчат у крикливому вбранні, – з жалюгідним намаганням бути охайними й чепурними, – в дешевих стрічках і з дешевими обручками на пальцях. Хтось шарпнув його за руку й промовив:

– Прокиньтесь, Білл. Що з вами?

– Ви щось сказали?

– Та ні, нічого, – відповіла чорнява дівчина, труснувши головою. – Я тільки хотіла сказати...

– Що саме?

– Що добре було б, коли б ви знайшли для неї якого хлопця... – Дівчина показала на свою подругу. – І ми пішли б куди-небудь поїсти морозива чи випити кави.

Мартін раптом відчув якусь духовну нудоту. Занадто вже це різкий був перехід од Рут. Поруч зухвалих очей цієї ось дівчини він побачив ясні й променисті очі Рут, що, немов очі янгола, дивились на нього з безмірних глибин чистоти. І він відчув у собі велику силу. Він стоятиме вище від цього. Життя має для нього ширший зміст, ніж для цих дівчат, бажання яких не сягали далі морозива й кавалерів. Він згадав, що в думках завжди жив якимсь іншим життям. Цими думками він пробував ділитись, але жодного разу не спіткав жінки або чоловіка, які б зрозуміли його. У своїх слухачів він викликав самий подив. А що думки його їм недосяжні, то він і сам, певно, вищий за них. Він ще гостріше відчув свою силу і стиснув кулаки. Раз життя для нього важить більше, то він мусить більшого вимагати й від життя – але, звісно, не

в такому товаристві. Ці визивні чорні очі нічого не можуть йому дати. Він знав, які думки криються в них: про морозиво та ще про дещо. А ті янгольські очі обіцяють йому все, чого він хоче, і ще багато такого, про що він і не мріяв. Очі Рут обіцяли йому книжки й картини, красу і спокій, всю витончену гармонію вищого буття. В цих чорних очах він угадував кожен помисел. Це був наче годинниковий механізм, де він міг простежити рух кожного коліщатка. Вони кликали до нищих виснажливих утіх, в кінці яких була могила. А ті янгольські очі надили тайною, незбагненим чудом, вічним життям. В них він бачив відблиск і її душі, і своєї.

– У вашій програмі є один недогляд, – сказав він. – Я маю йти на побачення.

В очах дівчини промайнуло розчарування.

– Певно, до хворого друга? – ущипливо зауважила вона.

– Ні, на справжнє побачення... – він затнувся, – з дівчиною.

– Ви не дурите мене? – спитала вона суворо.

Мартін глянув їй в очі і відповів:

– Ні, слово честі, це правда. Але чого б нам не зустрітись якось іншим разом? Тільки ви досі мені не сказали, як вас звать і де ви живете.

– Лізі, – уже лагідніше промовила дівчина. Вона потиснула йому руку і пригорнулась до нього всім тілом. – Лізі Конолі. А живу я на розі П'ятої та Маркет-стріт.

Він погомонів з нею ще кілька хвилин і попрощався. Але

пішов не додому. Стоячи під тим самим деревом, де чатував не одну ніч, він глянув на її вікно й прошепотів:

– У мене побачення з вами, Рут. Я призначив його вам!

РОЗДІЛ VII

Минув уже цілий тиждень, відколи Мартін познайомився з Рут Морз, а він і досі не зважився завітати до неї вдруге. Кілька разів, набравшись духу, він уже збирався піти, а потім його знову брав сумнів, і рішучість зникала. Він не знав, коли саме найзручніше відвідати її, а спитати було нікого, і він боявся зробити непоправну помилку. Зрікшись колишніх звичок і колишніх товаришів, він не мав нових, і йому нічого не лишалось, як тільки читати й читати. Читав він стільки, що звичайні людські очі давно вже не витримали б такого напруження. Але в цьому напрочуд міцному тілі очі теж були міцні. Та й мозок у нього був, наче незаймана земля, раніше він ще ніколи не знав абстрактних думок. Тепер же ця незаймана земля була готова до посіву. Не стомлений науками, він схоплював книжну премудрість немовби гострими зубами, які не звикли випускати здобич.

Під кінець тижня Мартінові здавалося, що він пережив цілі століття, – так далеко лишилися позаду колишнє його життя та світогляд. Але Мартінові дуже бракувало певної підготовки. Він брався за книжки, для розуміння яких потрібні роки спеціального навчання. Сьогодні він читав якогось античного філософа, завтра – найсучаснішого, і від плутанини суперечливих ідей голова йшла обертом. Так само було й з економістами. На одній і тій самій бібліотечній по-

лиці він знайшов Карла Маркса, Рікардо, Адама Сміта і Мілля, але незрозумілі формули одного ніяк не могли довести йому хибності поглядів іншого. Він розгубився, а проте тим більш хотів усе знати. Хапався вивчати водночас і економіку, і промисловість, і політику. Якось проходячи Сіті-Голпарком, він побачив юрбу, посеред якої кілька розчервонілих чоловіків голосно й палко про щось сперечалися. Мартін підійшов ближче і почув не знану доти мову народних філософів. Один з них був просто волоцюга, другий – профспілковий агітатор, третій – студент-правник, решта – охочі до дискусій робітники. Тут Мартін уперше почув про соціалізм, анархізм, єдиний податок і довідався, що в суспільній філософії є протилежні течії. Він почув сотні нових для нього термінів з тих галузей знання, про які ще не встиг прочитати. Тим-то йому важко було стежити за послідовністю доказів, і він міг тільки здогадуватися, що крилося за тими дивними виразами. Поміж інших були тут чорноокий лакей з ресторану, що виступав, як теософ, член профспілки пекарів – агностик, якийсь стариган, котрий усіх вразив чудною філософією, нібито «все, що існує, – справедливе», і ще один дід, який безперестанку говорив про космос, про атом-батька й про атом-матір.

Через кілька годин Мартін Іден запаморочений вийшов з парку і негайно побіг до бібліотеки – довідатися значення тих незнайомих слів, що врізались йому в пам'ять. Звідти він вийшов, несучи під пахвою чотири книжки: «Таєм-

на доктрина» пані Блаватської, «Поступ і бідність», «Квінтесенція соціалізму», «Боротьба між релігією та наукою». На своє нещастя, Мартін почав з «Таємної доктрини». Кожен рядок ряснів багатоскладовими словами, яких він не розумів. Сидів на ліжку і частіше заглядав у словник, аніж у книжку. Доводилось шукати так багато нових слів, що, коли вони повторювалися, він уже не пам'ятав їх значення і мусив заглядати у словник знов. Тоді він вирішив записувати незнайомі слова до окремого зшитка і заповнював таким чином сторінку за сторінкою. І все ж нічого не розумів. Він читав «Таємну доктрину» аж до третьої ранку, напружуючи мозок, але так і не збагнув до кінця жодної присутньої думки. Він одірвав очі від тексту, і раптом йому здалося, що кімната піднеслася вгору, заколихалась і поринула вниз, наче судно в хитавицю. Тоді Мартін вилаявся всмак, шпурнув «Таємну доктрину» в куток, погасив світло й ліг спати. Не дуже пощастило йому і з іншими трьома книжками. І не тому, що розум його був безсилий: він міг опанувати всі ті думки, але йому бракувало практики та словесного запасу. Мартін зрозумів це й поклав нічого не читати, крім словника, аж поки вивчить напам'ять усі незнайомі слова.

Зате поезія давала йому правдиву втіху, і він зачитувався нею, найбільшу насолоду дістаючи від тих поетів, у яких кожен рядок був йому зрозумілий. Він любив красу і знаходив її тут. Поезія, як і музика, глибоко хвилювала його і непомітно готувала його мозок для майбутньої важкої роботи.

Сторінки його пам'яті були порожні, і він легко, без будь-якого зусилля запам'ятовував строфу за строфою, так що, на превелику свою радість, незабаром міг уже декламувати вголос чи подумки цілі вірші, сповнені музики й краси. Одно-го дня він натрапив на «Класичні міфи» Гейлі та «Вік казки» Булфінча. Немов сніп яскравого світла врізався раптом у темряву його неуцтва, і він ще пожадливіше кинувся на поезію.

Бібліотекар так часто бачив Мартіна, що, коли той входив, уже вітав його усмішкою і приязно кивав головою. Тим-то Мартін і зважився одного разу на сміливий вчинок. Він подав бібліотекареві кілька вибраних книжок і, поки той штемпелював його картки, пробурмотів:

– Слухайте, я б хотів у вас запитати дещо.

Бібліотекар усміхнувся і уважно глянув на юнака.

– Коли ви познайомитеся з дівчиною і вона запросить вас до себе, то за скільки днів можна прийти?

У Мартіна від хвилювання аж сорочка прилипла до спини.

– По-моєму, коли завгодно, – відповів бібліотекар.

– Ні, бачите, це не так просто, – заперечив Мартін. – Вона... я... ну, розумієте, її може не бути вдома. Вона вчиться в університеті.

– Ну, тоді зайдете ще раз.

– Ні, бачте, я не зовсім так сказав, – засоромлено признався Мартін, вирішивши цілковито здатися на ласку співроз-

мовника. – Я простий собі хлопець і ніколи не бував у товаристві. Ця дівчина зовсім не така, як я, а я зовсім не такий, як вона. Може, ви думаєте, що я клею дурня? – раптом запитав він.

– Ні, ні, що ви! – заперечив бібліотекар. – Правда, ваше запитання не в компетенції моєї роботи в довідковому відділі, але я охоче допоможу вам.

Мартін захоплено глянув на нього.

– От якби я вмів так шкварити, все було б гаразд, – мовив він.

– Прошу?..

– Я кажу, що хотів би говорити отак, як ви – і до ладу, і ввічливо, і взагалі...

– А! – співчутливо мовив бібліотекар.

– То коли ж найкраще зайти? Удень... тільки, щоб не перед самим обідом? Чи ввечері? А може, в неділю?

– Знаєте що, – мовив бібліотекар, посміхнувшись. – Поговоріть з нею по телефону і з'ясуйте це.

– Так я й зроблю, – згодився Мартін і, забравши книжки, рушив до виходу. На порозі, однак, він обернувся й спитав ще: – Коли ви розмовляєте з молодою леді, ну, скажімо, з міс Лізі Сміт, – як треба казати: «міс Лізі» чи «міс Сміт»?

– «Міс Сміт», – авторитетно заявив бібліотекар. – Називайте її «міс Сміт», поки не познайомитеся ближче.

Так Мартін Іден розв'язав свою пекучу проблему.

– Приходьте коли хочете. Я завжди дома надвечір, – від-

повіла по телефону Рут на його несміливе запитання, коли можна принести взяті книжки.

Вона сама відчинила двері, і її жіноче око одразу помітило випрасувану складку на штанях і якусь невловну загальну зміну в нього на краще. Особливо її вразило його обличчя. Від Мартіна просто пашіло здоров'ям, і сила ця, перехлюпуючи через вінця, сягала аж до неї. Рут знову відчула бажання пригорнутись до цього юнака і знову здивувалась, що він так на неї впливає. А в нього аж замлоїлось у голові, коли вона, вітаючись, тисла йому руку. Різниця була лиш та, що дівчина не виявила збентеження, а він почервонів по самі вуха. Пішов за нею тою самою незграбною ходою, що й перше, так само перевальцем.

Коли вони вже сиділи у вітальні, Мартін відчув себе певніше, далеко певніше, ніж сподівався. Це Рут підбадьорила його і зробила це так делікатно, що стала йому ще в сто разів милішою. Спочатку вони розмовляли про повернуті книжки, про Суінберна, яким він був зачарований, і про Браунінга, якого він не розумів. Вона переводила розмову з однієї теми на іншу, заразом обмірковуючи, як би стати йому в пригоді. Рут часто думала про це після першої їх зустрічі. Вона щиро хотіла йому допомогти. Це був єдиний чоловік, що збудив у ній жаль і ніжність, але той жаль не мав у собі нічого образливого, а радше – щось материнське. Та й хіба міг то бути звичайний жаль, коли від цього чоловіка віяло такою мужністю, що вона відчувала перед ним якийсь дівочий

острах, а її серце й розум повнилися чудними думками й почуваннями? Знов як зачарована дивилась вона на його шию і прислухалась до солодкого бажання оповити її руками. Це бажання й тепер здавалося їй непристойним, але вона вже потроху звикла до нього. Рут і гадки не мала, що так може народжуватись кохання. Не знала вона й того, що почуття, яке цей юнак збудив у ній, і є кохання, їй здавалося, що вона просто зацікавилась ним, як незвичайною людською постаттю, різнорідне й незмірно обдарованою, – і вважала, що це просто собі людяність.

Вона не розуміла, що прагне його, але з ним було інакше. Він знав, що кохає її, і за все життя нічого не прагнув так, як тепер її. Мартін любив поезію за красу, але тільки після знайомства з Рут перед ним навстіж розчинилися двері в безкрай світ любовної лірики. Рут дала йому більше, ніж Булфінч і Гейлі. Тиждень тому він не звернув би ніякої уваги на такі, наприклад, слова: «Сумний юнак, коханням одержимий, за поцілунок він життя віддасть», а тепер вони не виходили йому з голови. Зачарований неймовірною правдивістю цих слів, він дивився на Рут і відчував, що й сам був ладен вмерти за поцілунок. Іденові здавалося, що це він «сумний юнак, коханням одержимий», і що навіть посвята в рицарі не сповнила б його більшою гордістю. Нарешті він пізнав, що таке життя і навіщо він народився!

Коли він дивився на Рут і слухав її, думки його смілішали. Він пригадував гостру насолоду від потиску її руки і прагнув

знов зазнати цього відчуття. Його погляд не раз спинявся на її устах, і йому жагуче кортіло поцілувати їх. Але в його бажанні не було нічого низького чи брутального. З несказанною втіхою ловив він кожен порух її губ, коли вона вимовляла слова, – бо ж то не були звичайні губи, як у інших чоловіків та жінок. То не було просто людське тіло, то були уста чистого духу, і він жадав їх зовсім не так, як уст інших жінок. Він міг би поцілувати її в уста, притуливши до них свої тілесні губи, але зробив би це з побожним трепетом, як цілують край божих шат. Мартін не розумів, що це в ньому самому відбувалась переоцінка цінностей, і не знав, що, коли він дивився на неї, очі його палали тим самим огнем, яким вони палають у кожного закоханого чоловіка. Він і гадки не мав, скільки мужності й жаги було в його погляді і як глибоко він бентежить її. Цнотлива дівочість Рут підносила його почування, поривала його мислі на височінь зоряно-холодної чистоти, і він здивувався б, дізнавшись, що полум'я його очей, немов гаряча хвиля, проймало її і теж запалювало вогонь. Рут непокоїв його погляд, і вона кілька разів губила нитку думок під напливом бентежно-солодких почуттів, їй завжди легко було говорити, і якби вона не пояснювала свій стан незвичайністю особи гостя, цей хаос у думках не на жарт би її стривожив. Але ж вона дуже вразлива, тож і не диво, що ця людина в ореолі мандрівника з іншого світу так захопила її.

Увесь час вона думала про те, як допомогти йому, і все

хотіла звернути на це розмову. Але Мартін перший порушив цю тему.

– Чи не можете ви мені дати пораду в одній справі? – почав він, і, коли вона охоче згодилась, серце йому мало не вискочило з грудей. – Пам’ятаєте, минулого разу я казав, що не можу говорити про книжки, бо нічого в них не розумію. Ну, то я багато думав про це. Часто ходив до бібліотеки, але більшість книжок, що я там брав, мені не під силу. Може, краще було б узятися за науку з самого початку. Я ніколи не мав змоги вчитися. Змалку довелося тяжко працювати, а от тепер пішов до бібліотеки і зовсім іншими очима став дивитися на книжки, побачив багато нових і зрозумів: досі читав не те, що треба. Бачте, книжки, які потрапляють на ферми чи на судно, зовсім не такі, як у вашому домі. А я ж тільки до тих і звик. І все-таки – тільки не подумайте, що я хвалюся, – я не такий, як ті, з ким мені доводилося жити. Не те, що я кращий за матросів чи там ковбоїв, – бо я був і ковбоєм один час, – але я завжди любив книжки, читав усе, що траплялось, і... ну... та й взагалі я, здається, думаю інакше, ніж більшість їх... А тепер, отже, що я маю на думці. Я ніколи не бував у таких домах, як ваш. Коли тиждень тому я побачив усе це – вас, вашу матір, ваших братів, геть усе, – мені воно дуже сподобалось. Я чув і часом читав про таке, а коли побував у вас, побачив, що книжки казали правду. Мені це якось припало до душі, – ось що я хочу сказати. І мені захотілося всього цього і тепер теж хочеться. Я хочу дихати

таким повітрям, як у вашому домі, де повно книжок, картин, красивих речей, де люди розмовляють лагідно, де самі вони чисті, як і їхні думки. Повітря, яким я дихав досі, відгонило їжею, платнею за помешкання, лайкою та пияцтвом. Пам'ятаєте, як ви пішли назустріч своїй матері, аби поцілувати її? Це найкраще, що я бачив за ціле життя. А бачив я чимало – далеко більше за багатьох із тих, хто був зі мною. Я люблю спостерігати і хочу бачити більше і по-новому.

Але я щось ніяк не почну про головне. Так ось. Я хочу створити собі таке життя, яким живуть у цьому домі. Життя – то щось більше, аніж тільки надудлюватися, тяжко гарувати та блукати по світу. З чого починати? Я ладен власним горбом оплатити дорогу до цього нового світу – бо, знаєте, як до роботи, то я пережену хоч кого. Раз уже почну, то працюватиму вдень і вночі. Вам, мабуть, смішно, що я питаю вас про це? Я знаю, до вас мені не слід було б звертатись, але більше нема з ким порадитись... от хіба з Артуром. Може, його й треба було спитати. Якби я був...

Голос Мартінові зірвався. Від його твердого наміру не лишилось і сліду, коли раптом набігла страшна думка, що йому треба було про все це запитати Артура і що він показав себе дурником. Рут відповіла не одразу. Вона занадто поринула в міркування, як погодити його плутану мову й простоту думки з тим, що вона бачила в нього на обличчі. Ні в чийїх очах дівчина ніколи не бачила такої непохитної сили. Перед нею був чоловік, спроможний здійснити хтозна-що, хоч це якось

не в'язалося з безпорадністю його думок. Її власний розум був такий жвавий і складний, що вона не вміла по-справжньому оцінити простоти. А проте відчувала силу навіть у сліпих зусиллях його мозку. Цей юнак видавався їй велетнем, що пружився, намагаючись зірвати з себе пута. Коли вона врешті заговорила, на обличчі в неї світилося співчуття.

– Ви самі знаєте, чого вам бракує, – сказала вона. – Вам потрібна освіта. Спершу – початкова школа, тоді середня, а далі університет.

– Так на це треба мати гроші, – зауважив він.

– А й правда – я про це не подумала, – відказала вона. – Але, може, у вас є родичі, що допомогли б вам? Мартін похитав головою.

– Батько і мати померли. Є дві сестри, – одна одружена, а друга, певно, незабаром теж одружиться. Є кілька братів – я молодший, – та вони ніколи один одному не допомагали. Просто розбрелися по світу, дбаючи кожен про себе. Старший помер в Індії. Двоє тепер у Південній Африці, ще один плаває на китобійному судні, а останній, акробат, – мандрує з цирком. І я такий самий, як вони. Сам заробляю на себе з одинадцяти років, відколи мати померла. Вчитись мені, либонь, доведеться самотужки. Аби тільки я знав, з чого починати.

– Гадаю, що насамперед вам треба взятися до граматики. Ви говорите... – вона хотіла сказати «жахливо», але стрималася, – не зовсім правильно!

Обличчя йому спалахнуло і відкрилося потом.

– Я знаю, що часто пускаю такі слівця, яких ви не розумієте. Але я тільки їх і вмію... казати. У мене є чимало й інших слів, з книжок, та я не знаю, як їх вимовляти, тож і не вживаю.

– Важливо не те, які слова ви кажете, а те, як ви їх кажете. Можу я з вами бути одверта? Я б не хотіла вас образити.

– Авжеж ні, ні! – вигукнув він, благословляючи в душі її добрість. – Кажіть прямо. Треба ж мені знати! І краще вже почути це від вас, ніж від когось іншого.

– Ну, так от – ваша мова занадто бідна й проста. Вам треба розвивати її і збагачувати. А починати треба з граматики. Я вам зараз принесу й покажу, як нею користуватись.

Коли Рут підвелася, Мартінові пригадалась одна порада з книжок про пристойне поведження в товаристві, і він теж незграбно підвівся з свого місця, але одразу занепокоївся, щоб Рут не подумала, що він збирається вже йти.

– До речі, містере Ідене, – спитала вона вже від дверей, – що таке «надудлюватись»? Я це слово почула від вас.

– Надудлюватись? – засміявся він. – Це значить напиватися віскі або пива, словом, такого, від чого ви п'янієте.

– І ще одне, – засміялася вона й собі. – Не кажіть «ви» там, де має бути безособова форма. «Ви» стосується певної особи і в даному разі не точно відбиває вашу думку.

– Я не зовсім розумію...

– Ну, от ви щойно сказали мені «такого, від чого ви п'яніє-

те». Хіба ж то я маю п'яніти, саме я?

– Та кожен може сп'яніти.

– Атож, звісно, – посміхнулась вона. – Але краще було б не вплутувати мене в такі справи. «Можна сп'яніти» – оце було б сказано нормально.

Рут принесла граматику, підсунула свого стільця ближче до Мартіна, – тут він подумав, що йому, певно, треба було б допомогти їй, – і сіла поруч. Вона розгорнула книжку, і їхні голови зблизились. Збентежений близькістю дівчини, він насилу міг стежити за її порадами. Та коли вона заходилася пояснювати відміни дієслів, Мартін забув про неї. Він ніколи не чув про відмінювання, і ці таємні закони мови захопили його.

Ще нижче схилився він над сторінкою, і раптом її волосся торкнулося його щоки. За все своє життя юнак тільки раз утратив свідомість і тепер відчув, що от-от це може з ним повторитися. Дух перехопило йому в грудях, неначе вся кров бурхнула з серця під саме горло і душила його. Ніколи не здавалась вона йому такою досяжною. На мить через величезну прірву, що розділяла їх, було перекинуто міст. Але нічим це не порушило піднесеності його почуттів. Вона не зійшла до нього. Це він знявся в хмари й наблизився до неї. Його любов до неї була, як і раніш, мало не побожна. Він відчув, що наче закрадається в святую святих, і повільно й обережно відхилив голову, намагаючись уникнути дотику, що проймав його, мовби електричним струмом. Рут нічого цьо-

ГО НЕ ПОМІТИЛА.

РОЗДІЛ VIII

Минуло кілька тижнів. Мартін Іден вивчав граматику, переглядав порадики, які розповідали про гарні манери, і жадібно поглинав книжки, що захоплювали його увагу. З людьми свого кола він не бачився зовсім. Дівчата з «Лотосу» ніяк не могли збагнути, що це з ним сталося, і засипали Джіма запитаннями, а деякі хлопці, котрі боксували у Райлі, були навіть раді, що Мартін більше не приходить. Він тим часом знайшов новий скарб у бібліотеці. Граматика роз'яснила йому основи мови, а ця нова книжка – основи поезії, і Мартін почав вивчати розмір, будову й форму, що крилися під любою йому красою. Далі він натрапив на один сучасний твір, що розглядав поезію як образотворчість; задля доказовості тут було наведено багато прикладів з найкращих літературних творів – жодного роману Іден не читав так захоплено, як цю книжку. І його свіжий, незайманий двадцятилітній розум, підштовхуваний жадобою знання, легко засвоював прочитане, виявляючи незвичайну для пересічного студента силу.

Коли він тепер оглядався назад, то відомий йому світ – світ далеких країн і морів, кораблів, матросів та повій – видавався вже дуже малим; проте, зливаючись з новим світом, старий ширшав. Його розум прагнув єдності, і Мартін здивувався, помітивши перші ознаки зв'язку між обома світа-

ми. Сам він, проймаючись високими думками й красою, які черпав із книжок, теж виріс. І тоді ще більш упевнився, що в тому товаристві, до якого належить Рут та її родина, всі чоловіки й жінки тільки такими думками й живуть. Там, унизу, де жив він, – панував бруд, що заплямував йому все життя, і він жадав очиститися й підвестись у ті сфери, де жили вищі класи. І в дитячі роки, і в юнацькі його гнітила якась невиразна тривога. Він і сам не знав, чого хотів, але таки чогось прагнув, хоч і марно, аж поки познайомився з Рут. А тепер ця тривога стала гостра й болюча, і нарешті він ясно зрозумів, що жадає краси, знання й любові.

Останніми тижнями він разів шість бачився з Рут, і після кожної зустрічі світ в його очах кращав. Вона допомагала йому в англійській мові, виправляла вимову й учила арифметики. Але їхні розмови не обмежувались елементарною наукою. Він занадто багато бачив у житті, і розум мав занадто зрілий, щоб задовольнятися тільки дробами, кубічними коренями й граматичним аналізом. Тож часом вони розмовляли зовсім про інше – про вірші, які Мартін саме читав, про поета, якого Рут саме вивчала. А коли вона читала йому вголос улюблені уривки, він відчував невимовне блаженство. Ніколи не чув він такого голосу – кожен звук додавав йому любові, від кожного слова дужче билось серце. Це був голос, сповнений спокою й музичних переливів – ніжний, соковитий виплід культури та духовної шляхетності. Слухаючи її, він мимохіть згадував гострі голоси жінок диких племен,

портових повій і ненабагато мелодійніші голоси робітниць – жінок та дівчат його класу. Одразу ж починала працювати уява, всі ці жінки довгою низкою проходили в пам'яті, і на їх тлі ще більше сяяв ореол Рут. Його захват сягав ще далі, коли він бачив, як глибоко проймається вона тим, що читає, і захоплюється красою поетичної думки. Вона багато читала йому з «Принцеси», і він не раз помічав, як на очі їй набігали сльози – така вразлива була душа дівчини. В ці хвилини її зворушення так підносило Мартіна, що йому здавалося, ніби він – рівний Богові, і, слухаючи Рут, дивлячись на неї, юнак мовби заглядав у лице самому життю, прозираючи в його найглибші таємниці. Усвідомивши, на яку висоту витончених переживань він злетів, Мартін зрозумів урешті, що це – кохання і що нічого вищого над кохання у світі немає. Лабіринтами пам'яті пропливали тоді всі втіхи й захоплення минулого – сп'яніння від вина, жіночі пестощі, груба гра фізичного змагання – і все це видавалося йому низьким і недостойним проти того високого запалу, яким він тепер горів.

Для Рут, одначе, взаємини їхні були неясні. У неї не було ніякого досвіду в любовних справах. Дівчина знала про них тільки з книжок, де події повсякденного життя силою фантазії переносилися в казкове царство нереальності. Їй і на думку не спадало, що цей неотеса матрос закрадається в її серце, будить там потаємні сили, які можуть колись прорватися й залляти її хвилями вогню. Вона не відала, що таке справжній вогонь кохання. Все, що вона знала про кохання,

– то була теорія: вона уявляла кохання як мерехтливе сяйво зірок, як нечутне спадання роси або дзюркіт тихої річки, як прохолодний оксамит літньої ночі. Для неї це була ніжна прихильність, служіння коханому серед небесного супокою, серед аромату квітів та імлистого сяйва. Вона й не догадувалася про вулканічні пориви кохання, про його пекучий жар, що обертає серце в усипану гарячим попелом безплідну пустелю. Не знала вона ані власних сил, ані сил життя, і його глибінь була для неї морем ілюзій. Подружнє щастя її батьків видавалося Рут ідеалом любовного спілкування, і вона була певна, що одного дня без будь-яких хвилювань та боротьби теж розпочне таке саме безхмарне, радісне життя з коханим.

Отже, Рут дивилася на Мартіна Ідена, як на нову, незвичайну для неї людину, і думала, що саме ця незвичайність і справляє на неї таке враження. Анічого неприродного тут не було. Вона так само чудно почувала себе, дивлячись у зоопарку на диких звірів, спостерігаючи бурю або здригаючись від сліпучої блискавки. Все це було пов'язане з таємницями космосу, і так само щось космічне ввижалося і в ньому. Мартін прийшов до неї, обвіяний вітрами безмежних просторів та далеких країн. На обличчі його відбився блиск тропічного сонця, а в пружних м'язах була первісна сила. Шрами та рубці в нього на тілі були тавром того загадкового світу грубих людей і ще грубіших вчинків, що починалися десь за її обрієм. Він був неприборканий, дикий, і потай вона пишалася тим, що він такий покірний їй. Нею керувало цілком при-

родне бажання приручити дикуна. Це бажання було несвідоме, і Рут навіть гадки не мала, що хоче зліпити з нього подобу свого батька, котрий здавався їй взірцем довершеності. Через свою недосвідченість не могла вона збагнути, що космічне почуття, яким Мартін її запалював, було найбільшою космічною силою – любов'ю, що з однаковою непереможністю вабить одне до одного і чоловіка й жінку, змушує оленів битися на смерть під час парування і навіть найдрібніші часточки еднає до купи.

Швидкий розвиток Мартіна будив у неї подив і цікавість. Несподівано вона відкривала в ньому чимало гарного, що день у день розпускалося, немов квітка на родючому ґрунті. Вона вголос читала йому Браунінга і не раз дивувалася його оригінальним тлумаченням неясних рядків. Годі було їй здогадатися, що, знаючи людей та життя, він далеко частіше, ніж вона, схоплював поетову думку. Його міркування здавалися їй наївними, хоч нерідко вона захоплювалася сміливим льотом його фантазії, яка бігла по такій широкій орбіті серед зоряних просторів, що, неспроможна наздогнати її, вона лише трепетала перед цією незбагненою силою. Потім вона грала Мартінові – тепер уже не визивно, – і музика відкривала в ньому незмірні глибини. Його душа розкривалася до музики, як квітка до сонця, і невдовзі він забув крикливі популярні мелодії робітничої околиці, а перейшов до класичних творів, що їх Рут виконувала майже напам'ять. Проте він відчував якусь демократичну прихильність до Вагнера, а

увертюра до опери «Тангейзер», коли Рут пояснила її, сподобалась йому найбільше. В ній Мартін бачив своє життя. Тема Венериного грота нагадувала Іденові його власне минуле, а Рут він ототожнював з «Хором палігримів». Мало не в екстазі ширяв він у цьому царстві духів, де точилася одвічна боротьба добра і зла.

Іноді він ставив їй такі запитання, що її на мить брав сумнів, чи правильно вона розуміє музику. Зате, коли Рут співала, він ні про що вже не питав. Тут вона була бездоганна, і юнак сидів непорушно, зачарований божественною чистотою її сопрано. Мимоволі він пригадував жалюгідне попискування й вереск простих фабричних дівчат та пропиті голоси охриплих від джину портових повій. Рут охоче співала і грала йому. Адже це їй вперше трапила до рук людська душа, і так утішно було ліпити з неї, що хочеш, бо їй здавалося, що вона формує душу Мартінові і наміри має добрі. Крім того, їй з ним було приємно, він уже не лякав її. Те почуття, що спочатку відштовхувало її від нього, було не що інше, як страх перед темною стороною власної душі, але тепер той страх непробудно спав. Несвідомо вона вважала його своєю власністю. Та й Мартін якимось підбадьорював її. Вона напружено працювала в університеті, і їй корисно було часом одірватися від книжкового пилу й подихати свіжим морським повітрям, що віяло від нього. Сила! Ось чого їй бракувало, а він великодушно ділився з нею своєю силою. Опинитися з ним в одній кімнаті, зустріти його на порозі –

це вже означало дихати на повні груди. І коли він ішов додому, вона бралася за свої книжки з новим запалом і з подвоєним завзяттям.

Рут знала Браунінга, але ніколи не думала, як небезпечно гратися з людською душею. Що більше зацікавлювалась вона Мартіном, то палкіше хотіла переробити його життя на свій смак.

– От візьміть містера Бетлера, – сказала вона якось, коли граматику, арифметику та поезію на разі було вичерпано. – Спершу йому не дуже щастило. Його батько, банковий касир, прохворівши кілька років, помер в Арі-зоні від сухот, і містер Бетлер – його звать Чарлз Бетлер, – лишився зовсім самотній. Батько його з Австралії, і в Каліфорнії у них немає ніяких родичів. Він пішов працювати до друкарні, – я кілька разів чула від нього цю історію, – і спочатку одержував три долари на тиждень. А тепер він має щонайменше тридцять тисяч на рік. Як він дійшов цього? Він був чесний, сумлінний, працюючий і ощадливий. Не дозволяв собі жодної з тих розваг, що до них вдаються молоді хлопці. Він узяв за правило будь-що відкладати щотижня певну суму. Звісно, незабаром він почав заробляти більш ніж три долари, і в міру того, як зростав його заробіток, зростали й заощадження. Удень він працював, а ввечері ходив до початкової школи. Він завжди думав про майбутнє. Пізніше почав відвідувати вечірню середню школу. Сімнадцяти років він уже був складачем і заробляв добрі гроші, але його честолюбність цим не

задовольнилася. Він жадав кар'єри, а не шматка хліба, і готовий був усім пожертвувати заради майбутніх благ. Він вирішив вивчити право і почав з кур'єра в конторі мого батька – подумайте тільки! – за якихось чотири долари на тиждень. Але він навчився бути ощадливим і навіть з цих чотирьох доларів примудрявся щось вигадувати.

Вона спинилася, щоб передихнути і глянути, яке враження справляє на Мартіна її оповідь. На обличчі його світилась зацікавленість юнацьким змаганням Бетлера, але брови були нахмурені.

– Звісно, що скрутнувало було хлопцеві, – зауважив він. – Чотири долари! Як на них вижити? Тут уже справді не до розваг. Та от я плачу за харчі й помешкання п'ять доларів на тиждень і нічого путнього не маю. Він, певно, жив, як собака. Їв...

– Він сам собі варив на гасниці, – перебила вона.

– Їв він, либонь, гірше, ніж матроси на найубогіших суденцях. А там же так паскудно годують, як ніде.

– Але подумайте, чого він досяг тепер! – захоплено вигукнула Рут. – Подумайте, які тепер у нього прибутки! Колишне бідування покрилося тисячократно.

Мартін суворо глянув на неї.

– Одне тільки можу сказати, – мовив він, – що тепер містер Бетлер навряд чи зможе повеселитися. Якщо він замолоду рік у рік так погано харчувався, то тепер у нього з шлунком, запевно, не все гаразд.

Вона опустила очі перед його пильним поглядом.

– Ладен закластися, що в нього катар, – визивно додав він.

– Так, – погодилась Рут, – проте...

– І я певен, – провадив Мартін далі, – що він похмурий і сердитий, як сич, ніщо його не тішить, дарма що він має тридцять тисяч на рік. І, мабуть, не дуже любить дивитися, як інші тішаються. Хіба не так?

Вона потакнула головою, однак поспішила пояснити:

– Але він взагалі не з тих, хто схильний до веселощів. Це чоловік тверезий і поважний за вдачею. Такий він був завжди.

– Ще б так! – вигукнув Мартін. – Мати три-чотири долари на тиждень. Молодому хлопцеві самому варити собі на гасниці й відкладати гроші, день працювати, а вночі вчитися, вічно працювати й ніколи не погуляти, не розважитись, навіть не знати, що таке розвага! Звісно, що ті тридцять тисяч йому прийшли запізно.

В його жвавій уяві промайнула тисяча подробиць злиденного існування ошадливого хлопця, який, відстаючи в духовному розвитку, поступово став людиною з прибутком у тридцять тисяч. Перед його очима, немов на екрані, пройшло все життя Чарлза Бетлера.

– А знаєте, – додав Мартін, – мені шкода містера Бетлера. Він тоді, звісна річ, був занадто молодий і не розумів, що робить, але ж він сам украв у себе життя заради цих тридцяти тисяч! Це добрі гроші, проте вони не дадуть йому того, що

хлопцем він міг би мати за десять центів, коли б не відкладав їх, а купував на них цукерки, горіхи або квитки до театру.

Своєрідність його поглядів разила Рут. Вони були не тільки нові для неї, не тільки суперечили її власним – в них чулася іскра правди, яка загрожувала знищити або докорінно змінити всі її уявлення про світ. Якби їй було не двадцять чотири, а чотирнадцять років, те уявлення, може, й змінилося б. Але їй було двадцять чотири, і, консервативна по натурі і вихованню, вона вже цілковито сформувалась у тому оточенні, де жила. Правда, Мартінові дивацькі погляди бентежили її, але вона списувала це на оригінальність та незвичайність його життя і скоро про них забувала. А сила його слів, хоч вони були їй не до вподоби, блиск очей і серйозність обличчя хвилювали її й вабили. Рут і гадки не мала, що цей чоловік, який прийшов з-поза меж її крайобрію, в такі хвилини високо підносився над нею, висловлюючи заглибокі для неї думки. У межах її крайобрію містився увесь її світ: обмежений розум бачить обмеженість тільки в інших. Отож їй і здавалося, що її погляди дуже широкі, і коли думки їхні часом розходились, то це тільки через Мартінову обмеженість. І вона мріяла розширити його світогляд настільки, щоб він злився з її власним.

– Але я ще не скінчила, – мовила Рут. – Батько каже, що жоден з його кур'єрів не працював так, як містер Бетлер. Він завжди відзначався надзвичайною працьовитістю. Ніколи не спізнювався, а навіть приходив у контору на кілька хвилин

раніш. І все-таки уривав час для себе. Кожну вільну хвилину присвячував навчанню. Вивчав бухгалтерію, писав на машинці, вчився стенографії і, щоб заплатити за уроки, ночами диктував одному судовому репортерові. Незабаром він став клерком. Батько оцінив його і, побачивши, що він далеко піде, порадив вступити до юридичної школи. Він став адвокатом, і, як тільки вернувся до контори, батько відразу ж узяв його за молодшого компаньйона. То справді видатна людина. Він уже кілька разів відмовлявся від місця в сенаті Сполучених Штатів, а, якби захотів, каже батько, міг би стати й членом Найвищого суду. Таке життя – приклад усім нам. Воно показує, що вольова людина здатна всього добитися в житті.

– Так, він справді видатна людина, – щиро погодився Мартін.

Але щось у цій розповіді ображало його почуття краси й розуміння життя. Як на нього, всі ті муки й злидні містера Бетлера не були нічим виправдані. Якби він терпів усе це заради любові до жінки або до краси, Мартін зрозумів би його. Безтямно закохавшись, людина може піти на все за один поцілунок, але ж не за тридцять тисяч доларів прибутку. Його не захоплювала кар'єра містера Бетлера. Врешті-решт, у ній було щось жалюгідне. Тридцять тисяч на рік – це, звісно, непогано, але катар шлунка й нездатність бути по-людському щасливим позбавляли їх усякої цінності.

Своїми міркуваннями він спробував поділитися з Рут, але вона тільки жажнулася і остаточно впевнилася, що Мартіна

конче треба перевиховати. В ній говорила та вузькість світогляду, яка змушує людину вірити, що її колір шкіри, релігія й політичні переконання – найкращі і що всі інші люди, розкидані по світу, стоять нижче за неї. Це була та сама вузькість думки, котра спонукала стародавнього єврея дякувати Богові за те, що він не народився жінкою, а в наш час посилає місіонерів у всі кінці земної кулі проповідувати свою віру; і вона ж таки викликала у Рут бажання перетворити Мартіна на щось подібне до людей її кола.

РОЗДІЛ ІХ

Повернувшись з плавання, Мартін Іден поспішив до Каліфорнії, гнаний любовною тугою. Коли в нього вийшли всі гроші, він найнявся на судно, що їхало шукати скарби; але через вісім місяців марних шукань Соломонові острови були свідками розпаду експедиції. З матросами розплатилися в Австралії, і Мартін одразу ж перейшов на пароплав, що прямував до Сан-Франциско. За ці вісім місяців він не тільки заробив досить грошей, щоб кілька тижнів прожити на суходолі, але встиг ще багато прочитати й вивчити.

У Мартіна був допитливий розум, одначе, крім здібностей до науки, його ще спонукала невгамовна натура й любов до Рут. Граматику, яку Іден узяв із собою, він перечитав кілька разів, аж поки його свіжий розум цілком опанував її. Тепер він помічав, як неправильно говорять його товариші матроси, і набув звичку виправляти про себе їхні помилки. Він дуже зрадив, коли завважив, що вухо в нього стало чутливе і взагалі розвинулося чуття мови. Усякі неправильності різали йому слух, хоч не раз, через брак практики, зривалися з уст і в нього. Потрібен був час, щоб засвоїти всю цю премудрість.

Покінчивши з граматикою, Мартін узявся до словника і щодня вивчав по двадцять нових слів. Це було нелегке завдання, і, стоячи коло стерна чи на вахті, він без кінця повто-

рював вивчені слова та їх значення, стомлюючи свій мозок до повної виснаги. Він затаєто втовкмачував собі найважчі вислови, щоб призвичаїти свій язик до мови Рут, повторював їх тисячі разів, і одного дня був дуже здивований, помітивши, що почав говорити по-англійському чистіше й правильніше, аніж офіцери й ті добродії, що фінансували експедицію.

Капітана-норвежця з риб'ячими очима примхлива доля зробила власником повної збірки творів Шекспіра, якого він ніколи не читав, і Мартін, узявшись прати йому білизну, дістав дозвіл користуватися прецінними книжками. Окремі уривки п'єс, які йому особливо подобались, мимоволі вкарбувалися в пам'ять, і деякий час увесь світ бачився йому у формах і образах Єлизаветинського театру, юнак навіть думати почав білими віршами. У нього розвинулися слух і чуття до англійського слова, хоч заразом він набув і багато архаїчного.

Вісім місяців проминуло не марно, бо за цей час Мартін не тільки навчився правильно говорити, поважно мислити, але й краще пізнав самого себе. Він смиренно визнавав своє нецтво, але водночас відчував у собі великі сили. Завважаючи глибоку різницю між собою й товаришами, він був досить розумний, щоб зрозуміти, що різнять їх більше можливості, аніж досягнення. Те, що зробив він, могли зробити й вони, однак якийсь внутрішній голос твердив, що він здатний на щось більше. Мартін до болю гостро відчував нескан-

занну красу світу і жалкував, що Рут не може милуватися цією красою разом з ним. Він вирішив описати їй велич південних морів. Але раптом у ньому спалахнув творчий дух і виникло бажання розповісти про це багатьом, а не тільки Рут. І тут з'явилась велика ідея: він писатиме. Він стане одним оком з тих очей, що ними дивиться світ, одним вухом із тих, якими світ слухає, серцем – одним із сердець, що ними світ відчуває. Він писатиме все – поезію й прозу, романи й нариси, п'єси, як Шекспір. От де його кар'єра й шлях до Рут. Адже письменники – це велетні світу, і вони вже, запевно, вищі, ніж якийсь там містер Бетлер, що має прибутку по тридцять тисяч на рік і, коли б захотів, міг би стати членом Найвищого суду.

Як тільки ця думка народилася, вона геть заповонила Мартіна, і вся його подорож до Сан-Франциско минула наче сон. Він оп'янів від усвідомлення своєї сили і відчував, що може осягти все. Серед спокійної самотності великого океану обрій його розширився. Спершу він цілком виразно побачив Рут і її світ. Бачив його, як щось конкретне, що можна брати до рук, повертати й досліджувати. Чимало було в цьому світі неясного, туманного, але він не звертав уваги на деталі: він бачив цілість і знав, як її опанувати. Писати! Ця думка пекла його вогнем. Він почне одразу ж, як тільки повернеться. Насамперед опише всю мандрівку шукачів скарбів і пошле це до якоїсь газети в Сан-Франциско. Рут він нічого не скаже, і вона буде приємно здивована, побачивши

його ім'я надрукованим. Він може водночас і писати, й учитися. Хіба в добі не двадцять чотири години? Його ніщо не здолає. Він уміє працювати, і всі перешкоди впадуть перед ним. Йому вже не треба буде йти матросом у плавання. Намить перед ним промайнула парова яхта. Є ж письменники, що мають власні яхти. Звісно, казав він собі, успіх прийде не зразу, і коли б він спочатку міг заробити собі хоч на навчання, і то було б добре. А потім, пізніше, – важко сказати, коли саме, – як уже вивчиться й підготується, він почне писати великі твори, і його ім'я буде в усіх на устах. А найважливіше, далеко важливіше за все інше – він доведе тоді, що гідний Рут. Слава теж гарна річ, але це заради Рут зародилась осяйна мрія! Він не шукач слави, а один з безтямно закоханих.

Приїхавши до Окленда з повною кишенею, він знов оселився в тій самій комірчині у Бернарда Хігінботема й засів за роботу. Навіть Рут він не повідомив, що повернувся. До неї вирішив піти тільки тоді, як скінчить нарис про шукачів скарбів. Відмовитись од побачення з нею було не так уже й важко, бо Мартіна охопив огонь творчої гарячки. Крім того, саме його писання мало наближувати її до нього. Він не знав, якого розміру повинен бути газетний нарис, і, взявши за приклад фейлетон на дві сторінки в недільному додатку до газети «Оглядач Сан-Франциско», підрахував, скільки там слів. За три дні безупинної роботи скінчив нарис, але коли старанно переписав його великими кривулями, то випадково довідався з бібліотечного підручника стилістики про іс-

нування таких речей, як абзаци та лапки. Раніш він ніколи не думав про це. Він негайно сів знову переписувати нарис, раз у раз заглядаючи до підручника, і за один день дізнався про будову літературного твору більше, як інший школяр за цілий рік. Коли нарис було вже переписано вдруге і дбайливо згорнуто в трубку, Мартін несподівано вичитав у газеті серед порад для початківців залізний закон про те, що рукописи не можна згортати в трубку і що писати треба на одній стороні аркуша. А він цей закон порушив в обох пунктах. Звідти ж довідався, що першорядні газети платять не менш, як десять доларів за шпальту. Отже, переписуючи нарис утретє, Мартін втішався тим, що помножував десять шпальт на десять доларів. Результат виходив той самий – сто доларів, і він вирішив, що це краще за матроську службу. Якби він двічі не схибив, нарис був би готовий за три дні. Сто доларів за три дні! Щоб заробити такі гроші на морі, йому довелося б плавати три місяці, а то й більше. Треба бути дурнем, щоб іти в море, коли можеш писати, – міркував він, хоч гроші самі собою нічого не важили для нього. Вартість їхня полягала тільки в тому, що вони давали йому незалежність і змогу купити пристойну одягу, а все це мало наблизити його до стрункої блідої дівчини, яка вчинила переворот у його житті і дарувала йому натхнення.

Він поклав рукопис у великий конверт і заадресував редакторові «Оглядача Сан-Франциско». Гадав, що все одержане редакція друкує негайно, і, надіславши рукопис у п'ят-

ницю, в неділю вже сподівався побачити його в друку. Це чудовий спосіб сповістити Рут про свій приїзд. Тоді він у неділю піде до неї. Тим часом Мартін уже захопився новою ідеєю і дуже пишався нею, бо вважав це розумним, дотепним і скромним. Він напише пригодницьку повість для дітей і продасть її «Другові молоді». Пішовши до читальні, він переглянув підшивки цього журналу і побачив, що довгі оповідання там звичайно ділять на п'ять частин, приблизно по три тисячі слів у кожній. Але далі він знайшов кілька повістей, поділених на сім частин, і вирішив написати саме такий довгий твір.

Йому якось довелося служити на китобійному судні в Льодовитому океані: щоправда, плавання, розраховане на три роки, закінчилося через шість місяців, бо судно зазнало аварії. Хоч він мав уяву мрійника, навіть фантазера, але найбільше любив реальне і схильний був писати тільки про те, що знав. Він добре розумівся на китобійному промислі і на основі свого досвіду почав змальовувати вигадані пригоди двох хлопців, героїв повісті. Це легка робота, – сказав він собі в суботу ввечері. За день закінчив перший розділ на три тисячі слів, на велику втіху Джімові і неприхований глум містерові Хігінботему, котрий за обідом раз у раз пускав шпильки відносно «літератора», що завівся у них в родині.

Мартін мовчав і заздалегідь тішився, уявляючи собі здивоване обличчя містера Хігінботема, коли той візьме неділь-

ний номер «Оглядача» і побачить там його нарис про шукачів скарбів. Настав жаданий день, Мартін схопився дуже рано і скоро був уже біля парадних дверей, збуджено перебігаючи очима по сторінках газети.

Уважно переглянувши номер вдруге, він поклав його на місце. Добре, що хоч нікому нічого не казав. Потім, розмірковуючи, вирішив, що газети, очевидно, друкують одержані рукописи не так швидко. Та й нарис його не мав нічого злободенного, тож редактор, певне, спочатку порозуміється з ним листовно.

Після сніданку він знов узявся до своєї повісті. Слова так і пливли йому з-під пера, хоч він не раз переривав писання, щоб заглянути до словника або до підручника стилістики. Під час таких перерв він по кілька разів перечитував щойно написаний розділ і втішав себе, що хоч і не пише тих великих речей, які вже зріють у ньому, зате знайомиться з правилами композиції і потроху привчається оформлювати і ясно висловлювати свої думки. Мартін писав, поки не посутеніло, а тоді пішов до читальні і, зарившись у купу журналів, сидів там аж до десятої години, коли бібліотеку зачиняли. Така була в нього програма на цей тиждень. Щодня він писав по три тисячі слів і щовечора заглиблювався в журнали, силкуючись зрозуміти, які саме повісті, статті й вірші видавці ухвалюють до друку. Одне було ясно: все, що написали ці численні автори, міг би написати й він, а коли б йому дали час, то написав би таке, що їм і не під силу. Прочитавши в «Книжкових

новинах» замітку про авторський гонорар, він дуже зрадив, але не тому, що Редьярд Кіплінг бере долар за слово, а тому, що першорядні журнали платять за слово щонайменше два центи. «Друг молоді», безперечно, журнал першорядний, отже, за три тисячі слів, що він написав сьогодні, він матиме шістдесят доларів – двомісячний заробіток на морі!

У п'ятницю ввечері Мартін закінчив повість, що складалася з двадцяти однієї тисячі слів. По два центи за слово – це чотириста двадцять доларів. Непогана платня, як за тиждень роботи. Таких грошей він ніколи ще не одержував. Йому навіть нікуди буде дівати їх. Він натрапив на золоте дно, – звідси можна черпати й черпати. Він вирішив придбати собі дещо з одєжі, передплатити силу різних журналів і накупити всяких довідників, по які йому тепер доводиться бігати до бібліотеки. І все ж від чотирьохсот двадцяти доларів лишалося ще чимало. Він довго сушив собі голову, на що б їх витратити, і врешті надумав найняти Гертруді служницю, а Мерієн подарувати велосипед.

Здавши на пошту грубий рукопис для «Друга молоді» та накресливши план нарису про ловців перлів, він у суботу після обіду пішов до Рут. Її попередив телефоном, і вона вийшла йому відчинити. Від нього так і війнуло на неї знайомим відчуттям дужості й здоров'я. Здавалося, що вогонь пройняв усе її тіло, розлився по жилах гарячим струмком, і, напоена його снагою, дівчина аж затремтіла. Мартін почервонів, торкнувшись її руки і зазирнувши в голубі очі, але сві-

жа бронза, якою сонце за вісім місяців вкрило його лице, заховала рум'янець. Проте шию ця бронза не захистила від тугого комірця. Побачивши таку саму червону смужку на шії, Рут мимохіть посміхнулась, але ця посмішка вмить зникла, коли вона глянула на його одяг. Новий костюм – перший, пошитий на замовлення, – справді був до лица Мартінові, і його постать у ньому здавалася тоншою й стрункішою. Крім того, замість кашкета в руках він тримав м'який капелюх, який вона тут же веліла йому надіти і висловила своє задоволення з його зовнішності. Вона давно вже не почувала себе такою щасливою. Адже ця зміна в ньому – від неї, і, сповнена гордості, вона загорілась бажанням допомагати йому й далі.

Проте найпомітнішою зміною в ньому і найприємнішою для неї була його мова. Мартін говорив тепер не тільки правильно, але майже вільно, вживаючи багато нових слів. Правда, коли хвилювався й захоплювався, то знов починав вживати жаргонні слова і часом ще трохи спотикався на недавно засвоєних виразах. Однак у цілому він розмовляв тепер і легко, і – що дуже радувало Рут – жваво й дотепно. Це, нарешті, знайшов собі вихід його природний гумор і веселість, за які так любили його товариші; досі-бо він був при ній немов зв'язаний – йому бракувало слів і вправності. Тепер він уже не розгублювався, як раніш, і не почував себе тут таким чужорідним елементом. Але все ж був дуже обачний, обачний у кожній дрібниці, і, полишаючи Рут ініціативу в невимушеній розмові, сам тільки підтримував її, ніколи не почина-

ючи перший.

Він розповів їй про свою нову роботу і про те, що збирається писати для заробітку, а разом і вчитися. Але був дуже розчарований, не знайшовши в ній співчуття. Рут не поділяла його запалу.

– Бачите, – сказала вона відверто, – література таке саме ремесло, як і всяке інше. Я, звісно, мало розуміюся на цьому, а просто висловлюю загальну думку. Адже ж не можна стати ковалем, не повчившись років зо три, а то й усі п'ять. Ну, а що письменники заробляють краще, ніж ковалі, то існує куди більше охочих до писання, таких, хто... пробує писати.

– А може, у мене особливий хист до літератури? – запитав він, потай радіючи, що так добре сказав. І враз його буйна уява кинула на широкий екран усю цю сцену, а поруч тисячу інших сцен з його життя, суворих і диких, брутальних і тваринних.

Але все це промайнуло перед очима з швидкістю світла, ні на мить не урвавши розмови і не порушивши спокійного плину його думок. На екрані своєї уяви він побачив себе й цю милу гарну дівчину, вони сиділи одне проти одного, розмовляючи доброю англійською мовою, в затишній кімнаті, серед книжок і картин, де панувала цілковита гармонія й культура, де все пройняте яскравим, рівним світлом. А водночас спалахували й відпливали в темні кутки екрана зовсім інші сцени, і кожна – ціла картина, а він глядач, що може дивитися на яку схоче. Він бачив ці сцени крізь імлу й клу-

би сірого туману, що танули перед пасмами яскравого червоного світла. Ось ковбої в шинку п'ють вогняне віскі, у повітрі лунає непристойна, сороміцька лайка, і він теж із ними п'є й лається найкрутішими словами, тут-таки, за тим самим столом; чадять гаснички, стукотять фішки, ляскають карти. А от він, скинувши сорочку, б'ється з Рудим Ліверпульцем на баку «Сасквеганни». А ось закривавлена палуба «Джона Роджерса» того похмурого ранку, коли вибухнув заколот: помічник капітана корчиться в передсмертних муках, револьвер у капітановій руці бухає вогнем і димом, а навколо падають матроси, вигукуючи дикі прокльони, і їхні звірячі обличчя перекривлені від люті. Нарешті знову центральна картина, овіяна чистотою й спокоєм, осяяна рівним світлом: Рут розмовляє з ним серед книжок та картин, виблискує рояль, на якому вона трохи згодом гратиме йому, чути його власні слова: «А може, у мене особливий хист до літератури?»

– Хай навіть людина має і особливий хист до ковальства, – засміялася вона, – але перше ніж стати ковалем, вона повинна побути підмайстром.

– То що ж ви мені порадите? – спитав Мартін. – Тільки майте на увазі, що я справді відчуваю здібність писати. Я не можу цього пояснити, а проте знаю, що це так.

– Вам треба вчитися, – відповіла Рут, – учитися незалежно від того, будете ви письменником чи ні. Хоч яку кар'єру ви собі оберете, вам однаково треба вчитись, і не абияк, а систематично. Треба вступити до середньої школи.

– Так... – почав він, але дівчина перебила його.

– Звісно, ви могли б водночас і писати.

– Я мушу, – похмуро відповів Мартін.

– Чому?

Рут здивовано глянула на нього, їй не подобалося, що він так затявся на своєму.

– Тому, що коли не писатиму, то нічого й думати про навчання. Треба ж мені на щось жити, купувати книжки, одягу.

– Я й забула про це, – засміялась вона. – І чого ви не народилися з готовим прибутком?

– Ні, краще вже мати здоров'я й уяву, – відказав він. – Гроші заробити можна, а от тих речей... – він мало не сказав «ви не заробите», – не заробиш.

– Тільки не кажіть «тих речей не заробиш!» – вигукнула вона. – Це некрасиво.

Він спалахнув і пробурмотів:

– Це правда. Будь ласка, поправляйте мене завжди.

– Я... охоче, – нерішуче промовила вона. – У вас так багато гарного, що мені хотілося б бачити у вас його ще більше.

Мартін став глиною в її руках і палко жадав, щоб вона ліпила з нього, що хоче, а вона прагнула зробити його образом і подобою свого ідеалу. І коли вона сказала, що в найближчий понеділок починаються вступні іспити до середньої школи, він відповів, що складатиме їх.

Потім вона грала й співала йому, а він жадливо дивився на неї, упоєний чаром її жіночності і дивуючися, чому коло

неї нема сотень обожнювачів, які б слухали її й жадали так само, як слухає й жадає він.

РОЗДІЛ X

Того дня Мартін лишився обідати у Морзів і, на велику радість Рут, справив добре враження на її батька. Вони розмовляли про мореплавство як про кар'єру, а цю справу Мартін знав, як свої п'ять пальців, і містер Морз згодом зауважив, що він – хлопець з головою. Уникаючи грубих виразів і добираючи відповідні слова, Мартін мусив говорити повільно і через те краще формулював свої думки. Він почував себе далеко вільніше, ніж рік тому, коли вперше обідав у цьому домі, а його соромливість та скромність подобались навіть місіс Морз, яка була приємно вражена його успіхами.

– Це перший чоловік, що привернув до себе увагу Рут, – сказала вона містерові Морзу. – Вона досі була така байдужа до чоловіків, що я вже почала турбуватися.

Містер Морз здивовано глянув на неї.

– То ти хочеш за допомогою цього матроса розбудити в ній жінку? – спитав він.

– Я хочу, щоб вона не лишилася в дівках. Якщо цей Іден збудить у ній взагалі інтерес до чоловіків, це буде добре.

– Дуже добре, – погодився він. – Але припустімо, – а іноді, моя люба, ми повинні припускати, – що він збудить у неї інтерес тільки до себе?

– Це неможливо, – засміялася місіс Морз. – Вона на три роки старша від нього, та й просто це неможливо. Нічого

поганого не буде. Можеш на мене покластися.

Отже, роль Мартінові була визначена поза його волею, тим часом як він сам, під впливом Артура й Нормана, зважився на щось надзвичайне. Вони сказали йому, що в неділю вранці збираються поїхати на велосипедах за місто, але це зовсім не цікавило Мартіна, поки він не довідався, що Рут також має велосипед і їде з ними. У нього не було велосипеда, і він не вмів на ньому їздити, та коли Рут їздить, то йому теж треба навчитися, нічого не вдієш. Тим-то по дорозі додому він зайшов у магазин і купив за сорок доларів велосипед. Це було більше, ніж він заробляв за місяць важкою працею, і така покупка помітно зменшила його ресурси. Але коли він додав сто доларів, що мав одержати від «Оглядача», до майбутніх щонайменше чотирьохсот двадцяти від «Друга молоді», то відчув, що тільки зменшить собі клопіт з надміром грошей. Не дуже засмутився він і тоді, коли, спробувавши поїхати на велосипеді додому, подер собі костюма. Того ж вечора з крамниці Хігінботема він зателефонував кравцеві і замовив собі новий костюм. Потім проніс велосипед вузенькими сходами, що, мов пожежна драбина, тулилися до задньої стіни будинку, і, коли відсунув ліжко на середину кімнати, побачив, що в його комірчині стане ще місця тільки на нього й велосипеда.

У неділю Мартін мав намір готуватися до іспитів, але нарис про ловлю перлів так захопив його, що він провів цілий день у гарячковій праці, відтворюючи ту красу й романти-

ку, які буяли в ньому. Те, що й у цьому недільному номері «Оглядача» не було його нарису про шукачів скарбів, не зіпсувало йому настрою. Він витав так високо, що навіть не чув, як його двічі кликали їсти. Так і пішов, не покуштувавши недільного обіду, яким містер Хігінботем незмінно прикрашав свій стіл. Для містера Хігінботема такі обіди були доказом його життєвого успіху та процвітання, і він супроводив їх коротенькими заялженими проповідями про американські звичаї, які всякому, хто не боїться праці, дають змогу вийти в люди. І при цьому ніколи не забував нагадати, що сам він із крамарчука став власником крамниці.

У понеділок вранці Мартін, зітхнувши, глянув на незакінчену «Ловлю перлів» і поїхав до Окленда в школу. Коли через кілька днів він пішов довідатися про наслідки іспитів, йому сказали, що він нічого не склав, крім граматики.

– Граматику ви опанували чудово, – мовив професор Гілтон, дивлячись на нього крізь великі окуляри, – але з інших предметів нічого не знаєте, абсолютно нічого. Що ж до історії Сполучених Штатів, то тут ваша безграмотність жахлива, – іншого слова не підбереш, – просто жахлива. Я порадив би вам...

Професор Гілтон замовк і глянув на Мартіна неприязно й байдуже, як на одну з своїх пробірок. Він викладав фізику в школі, мав велику родину, мізерну платню і певний запас знань, затовчених напам'ять.

– Так, сер, – покійрно озвався Мартін, якому хотілося, щоб

замість професора перед ним опинився його знайомий бібліотекар.

– Я порадив би вам ще років зо два повчитися у початковій школі. На все добре!

Мартін не дуже був пригнічений своїм провалом і здивувався, побачивши, як засмутилася Рут, коли він розповів їй про пораду професора Гілтона. Її розчарування було таке явне, що йому теж стало жаль, але не так самого себе, як її.

– Бачите, я казала правду, – промовила вона. – Ви знаєте далеко більше, ніж учні, що вступають до середньої школи, а от іспитів не склали. Це тому, що знання у вас непослідовні й поверхові. Вам потрібна систематична освіта, а її можуть дати тільки досвідчені викладачі. Вам треба як слід підготуватися. Професор Гілтон має рацію, і я на вашому місці пішла б до вечірньої школи. За рік-півтора ви закінчили б дворічний курс. Крім того, вдень ви мали б змогу писати, а коли б це не давало заробітку, то могли б де-небудь служити.

«Але якщо я буду вдень працювати, а ввечері вчитися, то коли я зможу бачитися з вами?» – хотів сказати Мартін, однак стримався. Замість того відповів:

– Надто вже це було б по-дитячому – ходити до вечірньої школи. Я б то згодився й на таке, якби вірив, що це справді піде мені на користь. Але не вірю. Все те, чого мене навчатимуть, я міг би швидше опанувати сам. Там тільки змарную час, – тут він подумав про Рут і про своє прагнення здобути її, – а в мене його й так не вистачає. Ні, я не можу марнувати

ані хвилини!

– Але вам треба знати так багато, – вона ласкаво глянула на нього, і він у душі назвав себе тварюкою, що посмів їй суперечити. – З фізикою й хімією ви ніяк не впораєтесь без занять у лабораторії. Вивчаючи алгебру й геометрію, так само не дасте собі ради без керівника. Вам потрібні кваліфіковані педагоги, які добре володіють мистецтвом передавати свої знання і іншим.

Мартін хвилину помовчав, старанно обдумуючи, як відповісти, щоб це не видалося нескромним.

– Не подумайте, будь ласка, що я вихваляюся, – почав він. – У мене цього й на думці немає. Але я почуваю в себе природний нахил до навчання. Можу вчитися сам. Мене тягне до науки, мов качку до води. Самі бачите, як мені далася граматики. А я ще багато чого навчився, ви навіть не уявляєте, як багато. І це ж я тільки беруся до діла. А ось почекайте, коли я почну працювати... – він спинився на слові «інтенсивно», не певний, що вимовляє його правильно. – Я ж тільки виходжу на курс.

– Що значить «виходжу на курс»? – перебила вона його.

– Ну, тямити, що до чого, – пояснив Мартін.

– Це такий негарний вислів, – сказала Рут. Тоді він вирішив висловитись інакше:

– Я тільки тепер починаю розуміти в собі напрям.

Вона пожаліла його й промовчала цього разу, і він мовив далі:

– Наука для мене – це наче штурманська рубка з морськими картами. Те саме відчуваю я і в бібліотеці. Вчителі повинні поступово ознайомити учнів з усіма картами. Вони провідники, і тільки, їм нічого не треба брати з своєї голови. Вони нічого самі не вигадують, нічого не творять, їхнє діло знати всі карти і роз’яснити їх новакові, щоб він не збився з дороги. А я не зіб’юсь, у мене є почуття орієнтації. Нюхом чую, де я... Знов щось не так?

– Не кажіть «нюхом чую».

– Маєте слухність, – сказав він вдячно. – Але про що це я? Ага, про морські карти. Є такий народ...

– Є такі люди, – поправила вона.

– Ага, є такі люди, яким потрібні проводирі, і таких найбільше. А я, мені здається, могу й сам собі раду дати. Я вже довгенько пробув серед карт, знаю, які мені потрібні, які береги я б хотів дослідити. І коли вже візьмуся до цього, то сам досліджу їх далеко швидше. Ви знаєте, що швидкість флотилії залежить від швидкості найтихоплавнішого судна. Отак і з школою. Вчителі повинні рівнятися на своїх відсталих учнів, а я сам візьму куди більший розгін, ніж вони з цілим класом.

– «Хто йде один, той буде перший», – процитувала вона.

«Але з вами я йшов би швидше!» – мало не вихопилось у Мартіна. Перед його очима нараз розкинувся безмежний світ сонячних рівнин і зоряних просторів, якими він лине разом з нею, тримаючи її в обіймах, і її золотаве волосся

має круг його обличчя. І в ту хвилину збагнув усе безсилля людської мови. Боже! Якби він міг добрати таких слів, щоб і вона побачила все те, що бачить він. Мартіна пройняло гостре бажання намалювати їй ті образи, що несподівано спалахнули в дзеркалі його уяви. Ага, от воно що! Знайшов розгадку. Це і є той дар, який мають великі митці – письменники й поети. У цьому секрет їхньої величі. Вони вміють вбирати в слова свої думки, почуття й видива. Собаки, дрімаючи на сонці, часто скавчать і гавкають, але не можуть розказати, що їм приснилось і чому вони скавчать. Його не раз дивувало це. Отже, і він – мов той пес, що спить на сонці. Бачить чудовні казкові сні, а ні на що більш не здатний, як тільки заскавчати перед Рут. Годі вже спати на сонці! Він встане й буде боротися, працювати й учитися, аж поки не прозріють очі і не розв'яжеться язик, щоб поділитися з нею скарбами своєї фантазії. Збагнули ж інші люди тайну слів, зробили їх своїми слухняними рабами, навчилися сполучати їх так, щоб укупі вони набирали глибшого змісту, ніж кожне зокрема. До глибини душі вразив його промінчик цієї тайни, і він знов полинув сонячними рівнинами й зоряними просторами... як раптом спостеріг, що запала тиша, і побачив Рут, яка з усміхом в очах дивиться на нього.

– Велике видиво я щойно бачив, – сказав він і відчув, як забилося його серце.

Звідки взялись у нього такі слова? Вони так влучно пояснили цю мовчанку. Це просто диво. Ніколи не надавав він

такої чудової форми своїй думці. Але ж він ніколи й не пробував це зробити! Авжеж. Тепер усе ясно. Він просто ні разу не пробував. А от Суїнберн пробував, і Теннісон, і Кіплінг, і всі інші поети. Мартін пригадав своїх «Ловців перлів». Він ніколи ще не зважувався на велику річ, не брався напоїти її красою, що горіла в ньому. Його вразила безмірність краси, що таїлася у нього в душі, і він запалився сміливою думкою. Чого б йому не оспівати цю красу в гарних віршах, як робили це великі поети? А таємнича розкіш і чудо його неземного кохання! Чого б йому не змалювати й це, як інші поети? Вони ж бо оспівують кохання! І він зробить так само, хай йому чорт!..

У вухах Мартінові пролунав його власний вигук. Захопившись видивами, він почав мріяти вголос. Кров ударила йому в обличчя, і він почервонів по саме волосся під бронзовою засмагою.

– Я... я перепрошую, – пробурмотів він. – Я задумався.

– Це прозвучало як молитва, – спробувала вона пожартувати, хоч усередині в ній усе якось стислося, зацімліло. Це ж вона вперше почула лайку з уст знайомої людини і була глибоко вражена – не тільки тому, що це суперечило її поглядам та вихованню, а більше тому, що це був дужий повів життя, який раптом залетів у заповідний сад, де в захистку цвіло її дівочтво.

Але вона пробачила йому і навіть сама здивувалася, як легко це було зробити. Зрештою, йому можна було все про-

бачити. Умови не дозволили Мартінові бути схожим на інших чоловіків, але ж він працював над собою, і не без успіху. Їй і на думку не спадало, що її вибачливість може мати якусь іншу причину. Вона відчувала до нього справжню ніжність, але сама про це не здогадувалась. Та й звідки було їй знати? Проживши до двадцяти чотирьох років спокійно й безтурботно, без ніяких любовних захоплень, вона не навчилася глибше розумітись на своїх почуттях і, ані разу не запалившись коханням, не могла збагнути, що запалилась тепер.

РОЗДІЛ XI

Мартін знов узявся до своїх «Ловців перлів», яких, певно, давно б уже скінчив, якби раз у раз не перекидався на писання віршів. Він пробував складати любовні поезії, нав'язні почуттям до Рут, але жодної не закінчив. Він побачив, що оспівувати кохання в чудових віршах за один день не навчишся. Опанувати риму, розмір і будову вірша не так легко, а тут ще треба осягти щось незбагненне й невимовне, що він відчував у творах великих поетів, але неспроможний був надати своїм. Це був невловний дух поезії, якого він прагнув і шукав, та ніяк не міг ухопити. То він займався перед ним яскравим полум'ям, то слався тремткою поволокою, і все був недосяжний, хоч іноді йому щастило впіймати його уривки і вплести їх у фрази, які лунали у нього в голові наче музика або проносились в уяві імливими образами небаченої краси. Це боліло йому. Ревне бажання поривало до слова, але він міг лопотіти саму буденщину, як і всі інші люди. Він читав свої вірші вголос. З розміром усе було гаразд, рима й ритм теж звучали бездоганно, але той запал і піднесення, що були у нього в душі, годі було відчутти. Мартін не розумів, чому так, і, пригнічений та розбитий, знов брався за свого на-рису. Проза, безперечно, давалася куди легше.

Слідом за «Ловцями перлів» він написав ще нариси про морську службу, про ловитву черепах, про північно-східні

пасати. Потім на пробу почав писати коротеньке оповідання, але так розходився, що замість одного написав шість і порозсилав їх до різних журналів. Мартін писав одну річ за другою, невтомно працюючи з ранку до пізньої ночі, і кидав роботу тільки для того, щоб піти до читальні чи бібліотеки або відвідати Рут. Він був безмірно щасливий – жив повним життям, горів у якійсь негасимій творчій гарячці. Відчував ту радість творчості, що вважають її за привілей богів. Усе, що його оточувало, – запах прілих овочів і мильної води, занехаяна постать сестри і глузливе обличчя містера Хігінботема, – все це здавалось йому сном. Справжній світ був у нього в уяві, і те, що він писав, було скалками цього світу.

Дні стали Мартінові закороткі. Йому так багато треба було вивчити. Він обмежив свій сон – спав тільки п'ять годин і вважав, що цього цілком досить. Спробував спати навіть чотири з половиною години, але, хоч і прикро йому це було, мусив вернутися до п'яти. Він радо віддавав весь час своїм захопленням. Йому шкода було кидати писати, щоб узятись до науки, шкода було переривати навчання, щоб піти до бібліотеки, шкода було відриватися від цих скарбів знань або від журналів, читаючи які, він силкувався збагнути таємницю письменників, котрим пощастило продати свої твори. Коли під час побачення з Рут йому треба було нарешті встати й піти, у нього мало не розривалося серце. А вийшовши, він поспішав по темних вулицях, щоб якнайшвидше вернутися до книжок. Але найважче було закрити підручник алгебри

чи фізики, відкласти олівець та зошит і заплющити стомлені очі. Ненавидною була йому сама думка про те, що доведеться, хоч на короткий час, спинити своє життя і втішатися лиш тим, що через п'ять годин задзвонить будильник. Тобто він втратить тільки п'ять годин, а тоді дренькітливий звук вирве його з забуття, і настане знов славний дев'ятнадцятигодинний день праці.

Тим часом збігали тижні, гроші в нього танули, а нових прибутків не було. За місяць після того він надіслав до «Друга молоді» пригодницьку повість для дітей, редакція повернула її назад. Відмова була висловлена в такій делікатній формі, що він навіть відчув симпатію до редактора. Але до редактора «Оглядача» такої симпатії у нього не було. Продавши два тижні, Мартін написав йому. Через тиждень написав знов. Наприкінці місяця поїхав до Сан-Франциско, щоб особисто поговорити з редактором. Але цербер в образі рудого молодика, що ретельно охороняв вхід, не допустив його до такої високоповажної особи. Наприкінці п'ятого тижня рукопис надіслали йому по пошті без супровідної записки. Не було ні відмови, ні пояснень, чого. Так само він одержав назад і інші свої статті від газет Сан-Франциско. Тоді Мартін поперекладав їх у нові конверти й розіслав їх до різних газет східних штатів, звідки вони повернулися далеко швидше і з надрукованою на машинці відмовою.

Так само він одержав назад і всі свої оповідання. По кілька разів Мартін перечитував їх. І вони йому дуже подобались.

Ніяк не міг зрозуміти, чому їх не беруть, поки не прочитав якось у газеті, що рукописи завжди треба друкувати на машинці. Так он воно що! Ясна річ, редактори надто зайняті, щоб розбирати почерки. Мартін узяв напрокат друкарську машинку і цілий день учився друкувати. Тепер він щодня передруковував свої нові твори, а також і давні – в міру того, як вони поверталися до нього. Дуже він був здивований, коли незабаром і передруковане почало повертатися. Підборіддя в нього окреслилося ще твердіше, обличчя набуло суворого виразу, але він уперто посилав рукописи в інші й інші редакції.

Нарешті йому спало на думку, що самому важко судити про свою роботу, і він вирішив вдатися до Гертруди. Прочитав їй деякі свої оповідання. Очі їй заблищали, вона з гордістю подивилась на нього і сказала:

– Аж не віриться, що ти сам усе це написав.

– Ну, гаразд, – нетерпляче відповів Мартін. – Але саме оповідання подобається тобі?

– Авжеж! – вигукнула вона. – Так за душу бере. Я страх як переживала.

Мартін бачив, що їй не зовсім ясно, чого він хоче. Заклопотаність з'явилась на її добродушному обличчі. Мартін чекав.

– А скажи, Марте, – спитала вона після довгої мовчанки, – чим усе це кінчилось? Отой хлопець, що так хитромудро говорить, одружився з нею?

І коли він витлумачив їй кінець, що, як на його думку, був цілком зрозумілий, вона сказала:

– Оце я й хотіла знати. А чого ти так просто й не написав?

Прочитавши Гертруді з десяток своїх оповідань, він побачив, що їй подобаються тільки щасливі кінцівки.

– Це оповідання дуже гарне, – сказала вона, випростуючись над балією, і, стомлено зітхнувши, витерла спітніле чоло червоною мокрою рукою, – але мені стало якось сумно. Плакати захотілось. На світі й так багато сумного. Я люблю слухати про щасливе життя. От якби він з нею одружився... Ти не сердись на мене, Марте? – тривожно спитала вона. – Я, певно, тому так розчулилась, що дуже стомлена. Але оповідання таки гарне, просто чудове. Де ти його продаси?

– А це вже інша річ, – засміявся Мартін.

– Ну, а як продаси, то скільки матимеш за нього?

– Та доларів сто. Менше за такі речі не платять.

– Невже? От якби ти продав його!

– А що? Легкий заробіток? – і додав гордовито: – За два дні написав. Виходить, по п'ятдесят доларів у день.

Йому страшенно кортіло прочитати свої оповідання Рут, але він не наважувався. Треба почекати, поки щось надрукують, тоді вона побачить, що його робота не пішла намарне. А поки що він учився. Ніколи ще невідоме не вабило його з такою силою, як під час цих дивних мандрів по світові розуму. Він купив собі підручники фізики й хімії і водночас з алгеброю вивчав природничі закони. Хоч лабораторні спро-

би йому доводилось брати на віру, але завдяки своїй буйній уяві він засвоював хімічні реакції краще, ніж який учень за-своїв би їх на практиці. Мартін поглинав сторінку за сторінкою, схвильований розгадками таємниць природи. Досі він сприймав світ як світ, але тепер починав розуміти будову його, взаємозв'язок енергії та матерії. Раз по раз Мартін знаходив несподівані пояснення давно відомих йому речей. Дія важеля й різних простих механізмів особливо зацікавила його, і він одразу ж пригадав корабельні лебідки та підйомні крани. Збагнув він і основи навігації, що давали змогу судну не збиватися з курсу в безмежному океані. Збагнув тайни бур, дощу й припливу, а довідавшись про причину тропічних вітрів, подумав, чи не зарано написав свого нариса про північно-східний пасат. Тепер написав би його краще. Одного дня він пішов з Артуром до Каліфорнійського університету і, затамувавши віддих, трохи не побожно стежив за дослідями у лабораторії і слухав лекцію професора фізики.

Але писати він не кинув. З-під його пера виходив потік коротких оповідань, а крім того, він ще знаходив час писати поезії – на зразок тих, що читав у журналах. Одного разу він раптом забув увесь світ і два тижні писав білими віршами трагедію, яку, на його подив, негайно забракували шість редакцій. Захопившись Генлі, він писав цілу низку віршів про море на зразок його «Шкіців із шпиталю». Це були прості вірші, світлі й барвисті, сповнені романтики й пригод. Він назвав їх «Пісні моря» і визнав за найкраще з усього, що досі

написав. Віршів було тридцять, і він закінчив їх за місяць, – писав по одному щовечора, після денної роботи над прозою. На те, що він робив протягом одного дня, письменникові з середньою продуктивністю потрібно було б цілий тиждень. Праці своєї Мартін не жалів. Та то й не була, власне, праця. Просто він набув дару мови, і вся дивна краса, що довгі роки громадилася за його зімкнутими устами, ринула на волю нестримним бурхливим потоком.

Своїх «Пісень моря» він нікому не показував і нікуди не посилав. До редакторів він уже втратив довіру. Але не через це не хотів пропонувати «Пісень» до друку. Вони здавалися Мартінові такими прекрасними, що він вирішив їх приховати аж до того блаженного й далекого дня, коли насмілиться показати Рут свої твори. А тим часом носив їх при собі, часто читаючи вголос, поки не вивчив напам'ять.

Кожну мить він жив повним життям, навіть у сні. Його розум повставав проти вимушеної п'ятигодинної бездіяльності і всі думки та події минулого дня сплітав в неможливі химерні видіння. Тим-то юнак ніколи не відпочивав і, якби мав кволіше тіло й не такий здоровий дух, давно б уже підірвав свої сили. Рут він тепер бачив рідко, бо наближався червень, коли вона мала скінчити університет і здобути учений ступінь. Бакалавр мистецтв! Коли Мартін думав про це, здавалося, ніби Рут віддаляється від нього так швидко, що йому ніколи її не наздогнати.

Вона дарувала йому один вечір на тиждень, і, приходячи

пізно, він звичайно лишався у Морзів обідати, а потім слухав музику. То були його святкові дні. Вся атмосфера її дому, така несхожа на ту, де він жив, і сама близькість до Рут щоразу зміцнювали в ньому намір за всяку ціну досягти цих висот. Дарма що він прагнув краси і до болю бажав творити, – боровся він, зрештою, тільки ради любові. Насамперед і над усе він був закоханий і все інше підкоряв своєму кохання. Любовні шукання захоплювали його далеко більше, ніж будь-які духовні шукання. Світ видавався дивним не тому, що складався з молекул і атомів, які рухала непереможна сила, а тому, що в ньому жила Рут. Вона була найбільшим дивом з усього, що він знав, чим снів і про що мріяв.

Але Мартіна гнітила її недосяжність. Рут була така далека, і він не знав, як до неї наблизитись. Він мав успіх у дівчат і жінок свого кола, однак жодної з них не кохав; а от її покохав, і вона була не просто жінка з іншого класу. Його кохання підносило її над усіма класами. Вона була зовсім особлива істота, така особлива, що він не знав, як підступити до неї із своєю любов'ю. Правда, розширивши свій світогляд і навчившись правильно говорити, він трохи наблизився до неї, у них знайшлася спільна мова, спільні теми, виробилися спільні смаки, але це не заспокоювало його любовної туги. Уявою закоханого він зробив її святою, занадто святою й одуховленою, щоб між ними могла постати фізична близькість. Його власне кохання відділяло її від нього й робило неприступною. Саме кохання забороняло йому те, чого він

палко жадав.

І ось одного дня через безодню поміж ними несподівано перекинулася кладка, і хоч безодня лишилася, але тепер вона була вже вужча. Вони їли вишні, великі, смачні, чорні вишні, сік яких нагадував терпке вино. І згодом, коли вона читала йому уривки з «Принцеси», він випадково помітив у неї на губах сліди вишневого соку. На мить її божественність схитнулася. Рут була тілесною істотою, її тіло підлягало тим самим законам, що і його тіло, що й тіло всякої іншої людини, її губи були такі, як і в нього, і вишні лишали на них такі самі сліди. А раз губи в неї земні, то й уся вона земна. Вона була жінка, звичайна жінка, як і всяка інша. Ця думка вразила його, мов удар грому. Неначе сонце впало з неба, наче хтось осквернив непорочну святиню.

Тоді він зрозумів, що це значить, і серце заколотилось у грудях: домагайся кохання цієї жінки, казало воно, вона не дух з іншого світу, а звичайна жінка, в якої на губах лишаяться плями од вишень. Зухвалість цієї думки жახнула його, але душа співала, і розум в урочистому гімні запевняв, що він не помиляється. Вона, певно, відчула в його настрої якусь зміну, бо перестала читати і, глянувши на нього, усміхнулася. Його погляд перебіг з її блакитних очей на губи – та плямка доводила його до божевілля, руки мало не простяглися, щоб обняти її, як обіймав він інших жінок у давні безжурні дні. Рут мовби схилилась до нього й чекала, і йому довелося напружити всю свою волю, щоб стриматись.

– Ви не чули жодного слова, – промовила вона, мило надувши губки.

І враз засміялася, тішачись його збентеженням. Глянувши в її ясні очі, Мартін побачив, що вона ні про що не догадується, і йому стало соромно. Він занадто далеко зайшов у думках. З-поміж усіх жінок, яких він знав, не було жодної, котра б не догадалась, лишень вона одна така. Ото й різниця. Вона була зовсім інша! Мартін був пригнічений думкою про свою брутальність, упокорений її незвичайною чистотою, і між ними знову розверзлася безодня. Кладку було зруйновано.

Але ця пригода наблизила його до Рут. Він жив спогадом про цей день і в хвилини тяжкого суму шукав у ньому втіхи. Безодня вже була не така широка, як раніш. Він сам подолав відстань далеко більшу, ніж та, що відділяла його від диплома бакалавра чи навіть од десятка тих дипломів. Правда, Рут була втілена непорочність, проте на її губах лишалися сліди вишневого соку. Так само, як і він, вона підлягала невблаганним законам життя. Щоб жити, повинна була їсти, а промочивши ноги, застуджувалась. Але річ не в тому. Якщо вона могла відчувати голод і спрагу, спеку й холод, то може відчувати й любов, любов до чоловіка. А він же був чоловік! То чому б йому не стати її обранцем! «Це залежить од мене самого, – гарячково шепотів він. – Я буду ним. Я певен цього. Я доб'юся свого».

РОЗДІЛ XII

Якось надвечір, коли Мартін мучився над сонетом, марно намагаючись вкласти у нього всю ту красу, що світлим туманом повивала юнакові уяву, його покликали до телефону.

– Голос якоїсь дами. І дуже приємний, – глузливо сповістив містер Хігінботем.

Мартін підійшов до телефону в кутку кімнати і, почувши голос Рут, відчув, як його заливає гаряча хвиля. Сидячи над своїм сонетом, він забув про її існування, і ось тепер цей голос вразив його, як удар блискавки. Що за голос! Ніжний і мелодійний, немов далека тиха музика чи кришталево чистий сріблястий дзвіночок. Звичайна жінка не могла мати такого голосу. В ньому було щось небесне, янгольське. У радісному захваті він ледве чув, що вона казала йому, але намагався зовні нічого не виявити, бо знав, що в нього вп'ялися тхорячі очі Хігінботема.

Рут не сказала йому нічого особливого. Просто вони з Норманом мали того вечора піти на лекцію, але – така прикрість! – у нього розболілася голова, а тут і квитки є; отже, коли Мартін вільний, то чи не хоче він піти з нею?

Чи не хоче! Він боявся зрадити голосом свою радість. Яке щастя! Мартін бачив Рут тільки у неї вдома і ніколи не намілювався запросити її піти з ним куди-небудь. Стоячи коло телефону й розмовляючи з нею, він раптом відчув непе-

реможне бажання віддати за неї життя, і в його збуреному мозку виникали образи геройської самопожертви в ім'я любові. Він кохав її так безтямно, так палко, так безнадійно. Його охопила така шалена радість від думки, що вона піде з ним на лекцію – з ним, Мартіном Іденом, – що йому не лишалось нічого іншого, як умерти за неї. Тільки так зможе він довести своє надзвичайне, високе почуття. Це було знайоме кожному закоханому велике самозречення щирої любові, яке нараз пойняло його вогняним вихором. Умерти за неї, думав він, це значить жити й кохати по-справжньому. А йому минув заледве двадцять один рік, і це було його перше кохання.

Тремтячою рукою він повісив тубку і весь аж ослаб від цього глибокого душевного зворушення. Очі йому сяяли, лице змінилося, ніби він очистився від земного бруду і став непорочним і святим.

– Побачення десь на свіжому повітрі? – ехидно спитав швагер. – А знаєш, чим це пахне? Попадеш до поліції, голубчику.

Та Мартін не міг одразу зійти з високості. Навіть цей хамуватий натяк не вернув його на землю. Він стояв поза гнівом і образою. Він весь ще був під владою прекрасного видива, почувався наче Бог і міг пізнавати лише глибокий жаль до цього хробака в образі людини. Він навіть не побачив Хігінботема, а тільки невидюще ковзнув по ньому поглядом. Немов у сні, він пішов до своєї кімнати пере-одягтися. І

аж коли зав'язував краватку, до нього долинули якісь неприємні звуки, і він догадався, що то глузливий сміх Бернарда Хігінботема. Спочатку догадався, а тоді вже усвідомив це.

Коли за Мартіном зачинилися двері будинку, де жила Рут, і вони обоє почали спускатися з ганку, він відчув глибоке збентеження. Іти з нею на лекцію було незмірним щастям, але він не знав, як йому поводитись. Не раз помічав, що чоловіки її кола на вулиці ходять з дамами під руку, але не завжди. І тепер він питав себе, чи це тільки ввечері заведено так ходити і чи то можна лише подружжям та родичам?

Перш ніж вони опинилися на тротуарі, Мартін згадав Мінні. Та добре зналася на цих правилах. Коли він пішов з нею вдруге гуляти, вона зауважила йому, що він іде не з того боку, і тут же виклала правило, що кавалер, гуляючи з дамою, завше повинен іти з зовнішнього боку тротуару. А коли вони переходили вулицю, Мінні частенько стукала його по нозі, щоб не забував іти там, де треба. Він не знав, звідки вона взяла ці правила і чи справді їх додержують у вищих колах.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.